KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XLVIII. évfolyam. November—December. 6. füzet.

A vallás alapja.[1]

Irta: **Vári Albert.**

Bensőségteljes szeretettel köszöntöm lelkészkörünk megjelent tagjait, akik az evangéliumi példázat intését követve, készek voltak anyagi áldozatot is hozni, hogy ennek ellenében lelki tárházukat valamivel gyarapíthassák, a kartársi szellemet ápolhassák s az egyöntetű és együttérző munka útjainak a megtalálásában közreműködhessenek.

Ha valaha szüksége volt a lelkészi karnak erre az egységes közszellemre, erre az együttérző és egyöntetű munkára és ha valaha kivánatos volt, hogy a lelkészi kar a maga egyéneiben is föl legyen szerelve azokkal a lelki fegyverekkel, melyekkel a maga nemes harcát sikerrel harcolhassa: úgy ez ma igazán szükséges és kivánatos. A mi korunk a különböző világnézetek harcának a kora. A legellentétesebb jelszavak alatt küzdő tábor katonái viaskodnak egyik a másikkal. Mint minden harcban, úgy itt is a legtávolabb eső ellentétek jutnak a fölszínre s kerülnek szembe egyik a másikkal. A harc maga nem új, de a küzdelem módja, a fegyverek használata, az összecsapás hevessége, magán hordozza ideges korunk bélyegét. Úgy, hogy többé a harc célja nem a *meg-*, hanem a *legyőzés*. A harc ilyen stádiumában már az emberiség legszentebb érdekei is elveszítik a maguk igazi becsét s az elfogúltság és a vakbuzgóság áldozatai lesznek.

Mondanom sem kell, hogy korunknak ezen messze fölcsapó hullámai a vallást sem kimélik. Távol legyen tőlem, hogy én a vallást holmi ősi, szent, kegyeletes, istenes vagy nem tudom micsoda jelzőkkel földiszítve, olyan kivételes piedesztálra helyezzem,

[1] Elnöki megnyitó az unitárius lelkészkörnek Kolozsvárt, 1913 okt 25-én tartott közgyűlésében.

amelyet a szentségtörés vádja nélkül érinteni nem szabad. Én a vallást is az emberi szellem produktumának tekintem. S mint minden emberi mű, a változás, az élet és a fejlődés törvényének van alávetve. Azonban még sem helyeselhetem azokat a törekvéseket, amelyek a látszatot a valósággal, a külsőséget a lényeggel, a változandót az örökkévalóval összezavarva, irtóháborút indítanak a vallás ellen. Mert bármennyire ellentétesek legyenek a korunkban egymással összeütköző világnézetek, abban szinte mindnyájan egyetértenek, hogy a vallást, mint felesleges terhet, ki kell dobni az emberiség élethajójából. A történelmi materiálizmus, amely reányomta a maga bélyegét korunk szociálizmusára, a vallást mint értéktelen ideológiát, amelyet a világ piacán nem lehet aprópénzre fölváltani, még szóra sem méltatja. A napjainkban mindinkább előtérbe nyomuló természettudományos gondolkozás, mely a Haeckel-féle monizmusban csúcsosodik ki, nem tud vagy nem akar különbséget tenni a test és lélek, a természeti és a szellemi világ között s mindent a fizikai világ vaskövetkezésü törvényeinek az uralma alá akar rendelni. A legújabb ethikai ideálizmus is, feledve azt az ikertestvéri egységet, amelyben a vallás és erkölcs megfutotta sok évezredes történelmi pályáját s nem számolva a gyakorlati élettel, amelyben lehetetlen a kettőt egymástól elválasztani, a „független morál“ jelszava alatt hirdeti, hogy a vallás káros az erkölcsre nézve. Az ilyen irányú törekvésekből származik az a föltevés, hogy csődbe jutott a vallás, hogy igéreteit nem képes többé beváltani s az emberiség, mint a gyermek a ruhából, már kinőtt belőle. Sőt, akik a hagyományok iránti tiszteletből még némi kegyeletet éreznek iránta, azok is a vallás befolyását csak a meghalásra redukálják s a vallást úgy határozzák meg, mint „a meghalás tudományát“. (Pesti Hirlap 1913. évf. 238. szám.)

Vajjon tehát a vallás csakugyan, mint egy túlérett gyümölcs, készen van arra, hogy az emberiség életfájáról lehulljon és elrothadjon? Vagy pedig a kegyelet zománcával bevonva, csak arra való, hogy az élet igazi értékei közül kivéve, az emberiség szent emlékei közé soroztassék s mint harcra képtelen katona, végképpen nyugalomba vonúljon? Ha pedig ez nem így van, van-e valamely út és mód arra, hogy az élet számottevő tényezői közé felvétessék s tovább folytassa azt a nemesítő, emelő és boldogító munkát, amelyet végzett a multban s amely nélkül — hitem szerint — nem élhet az emberiség a jövőben.

Gondolatom szerint a vallás ellenségei jórészt azokból telnek ki, akik a vallás fogalmával nincsenek tisztában s mind azt a sok rosszat, bűnt és erkölcstelenséget, amit a vallás neve alatt elkövettek az emberek, a vallás rovására írják. Pedig hát nem volt-e sok visszaélés a tudomány és művészet jelszava alatt is, de ezekért nem mondunk le egyikről sem, hanem igyekszünk a tiszta tudományt és művészetet megkülönböztetni s a lehetőleg elzárni a hamistól. Csak vallási tekintetben nem gondolkozunk, hanem engedjük, hogy a hamis külsőség miatt hitelét veszítse a lényeg, a megrothadt burkolat miatt az életadó mag. Azért nekünk, akik éppen a vallás szolgálatára vagyunk hivatva, sokszoros kötelességünk, hogy a vallás fogalmából kitörüljünk minden járulékos és hamis jegyet s annak ismeretelméleti alaptényezőit gondosan kimutassuk.

Alig van szó és fogalom, amely többféle jelentésben volna közforgalomban, mint éppen a vallás. Ezt a szót minden vallásfelekezet, sőt talán minden ember másképpen értelmezi. A zsidó a törvény betüjének betöltésében, a buddhista a Nirvána békéjének keresésében, a mohamedán a fátumban való megnyugvásban látja a maga vallását. A keresztények között is óriási zűrzavar mutatkozik a kérdést illetőleg. Egyik a szentháromságra, másik az egyszemélyü Istenre esküszik. Egyik a hitben, másik a jó cselekedetekben; egyik a keresztvetésben, másik a lélekből való imádkozásban; egyik a szertartásban, másik a kegyes életben; egyik a világtól való elzárkózásban, másik a szociális munkában keresi és találja meg a maga vallását. S mindenik a maga vallásának éppen arra a pontjára helyezi a fősúlyt s azt tartja igazi lényegnek, ami az övét a másétól megkülönbözteti. Így lesz a vallás válaszfal ember és ember között s így lesz a vallás az élet igazi ereje helyett harcnak, egyenetlenségnek és versengésnek a forrása. Ezért igaz az, hogy a vallásnak többet ártottak azok, akik rosszúl magyarázták, mint nyilt ellenségei.

Ha felekezeti és személyi elfogultságon felülemelkedve, teljesen objektiv alapon vizsgáljuk a vallás kérdését, úgy találjuk, hogy minden idő és minden nép vallásában három alaptényező tisztán megkülönböztethető, u. m. a *hit*, a *morál* és a *kultusz*. A legkezdetlegesebb népek vallásától fel a kereszténység legfejlettebb formájáig ez a három alaptényező mindenütt megtalálható. Bármilyen nagy eltérés legyen tehát a világ különböző vallásai között, de ez

a három alaptényező mégis bizonyos összhangot teremt közöttük s egyben útmutatásul szolgál, hogy a vallás és a vallásos ember fogalmát helyesen értelmezzük. Nem elég tehát a vallásra a puszta hit. Hiszen ha ezt elégnek tartanók, akkor a legbabonásabb ember volna a legvallásosabb, mert ő legtöbbet hiszen, vagy pedig a vallásosság eszményét a kegyeskedő és folyton imádkozó életben kellene látnunk. A hit mellett a vallás bizonyos erkölcsi cselekedeteket is feltételez; mert „a hit jó cselekedetek nélkül halott". Azonban az erkölcsi cselekedetek magukban nem tesznek senkit vallásossá. Nem minden erkölcsi cselekedet jó, ami jónak látszik. A vallásos ember a helyes cselekedet rugóit és szabályait a maga hitéből és Istenétől veszi. Reá nézve a legfőbb erkölcsi szabály: Isten akarata. Az erkölcsösség legmagasabb foka pedig az, melyen az ember így szólhat Jézussal: „Én és az Atya egy vagyunk". A független erkölcs is állíthat fel szabályokat és elveket a szép és helyes életre; de szabályait nem tudja szentesíteni s azok megvalósítására nem tud ihletet kölcsönözni. Ez csak a vallásos ember kiváltsága lehet. Ezért mondja Martineau: „Bár a vallás hanyatlása érintetlenűl hagyja az erkölcsi intézményeket, mégis mintegy kiszárítja azok belső erejét. Az emberek áhitatos hite fejezi ki s méri meg az erkölcsi természet benső erejét s nem veszíthetjük el hitünket anélkül, hogy lelkesedésünk ne csökkenne, aminek folytán az elnyomott bűnös vágyak, lármás szenvedélyek újra erőre kapnak. Egyedül a világ felett levő örökkévaló és tökéletes lélekbe vetett hit ruházhatja fel az erkölcsi elveket örök és végtelen nagy erővel s emelheti fel a társadalom közönséges színhelyéről az örökkévalóság fenséges emelvényére. Egyedül ez érteti és ismerteti meg velünk a lelkiismeret eszményi értékét; a bűn felett való szégyent ez teszi hatékonnyá; a nemesebb reményeket ez biztosítja s a kisértés idején ez erősíti meg az akaratot." Vagy amint Drummond H. kifejezi: „Az erkölcsi élet igazi környezete Isten. Itt ébred fel a lelkiismeret. Itt gyúlad fel a szeretet. A kötelesség itt hősiességgé lesz és az igazságosság, amelynek egyedül van örök élete, itt kel életre. De ha nincs meg ez a légköre, az eltörpült léleknek el kell pusztulnia éltető levegőjének hiánya miatt."[1] Az Isten és ember viszonya, Isten nagysága s az ember kicsinysége,

[1] Természeti törvény a szellemi világban. Ford. Csizmadia Lajos. 107. lap.

az embernek Istenhez való vágyódása természetszerüleg bizonyos vallási cselekvényeket szül, ami a kultusz.

Ennélfogva a vallást meg kell különböztetnünk az egyháztól. Az egyház csak eszköze a vallásnak. Akkor áll hivatása magaslatán, ha minden erejét a hit ápolására, az erkölcs nemesbítésére s a kultusz tökéletesítésére szenteli. De eltér hivatásától, mihelyt öncéllá vagy hatalmi szervezetté válva, a vallási érdeknek elébe helyezi az egyházi érdeket. Az egyháznak emez önmagáról való megfeledkezése szülte a reformációt, aminek éppen az volt a célja, hogy az egyházat a maga hatalmi mámorából kijózanítsa s hivatásának szentségére figyelmeztesse. Az egyház annál nélkülözhetetlenebb helyet foglal el a kulturális tényezők között, mennél hathatósabb eszközökkel rendelkezik a hitélet ápolására. Azért a protestáns egyházakban újabban gyakorlatba jött belmissziói munka, amelynek célja, hogy a vallásos életet minél intenzivebbé tegye, a legméltóbb feladata az egyháznak. Mert nem külső terjedelmében, nem is szervezetének tökéletességében, sőt nem is az anyagi erő nagyságában áll az egyház ereje, hanem tagjainak bensőséggel teljes hitében, a jézusi szellemet nemcsak megértő, hanem azt élő egyéneiben. Azért ezt a belső missziói munkát, a lélek világának ezt a nemesbítését, Istenhez emelését óhajtom első sorban lelkükre kötni azoknak, akiknek magasztos hivatása az egyház és a vallás szolgálata.

A vallás másik alaptényezője a *morál,* az *erkölcs.* Itt ismét egy nagy tévedésre kell rámutatnom. Sokan abban látják vallásuk erejét, mennél tökéletesebb hitvallásokban és minél rendszeresebb tudományos formákban tudják azt kifejezni. Hát mindenesetre a társadalmi élet megkívánja, hogy illő öltözetben jelenjünk meg a világ előtt; de azért elhamarkodott és felületes itélet az, amely a külső ruházatról von következtetést az ember jellemére és egyéniségére. Viszont téves útakon járna az, aki ruházatával akarná megnyerni az emberek rokonszenvét. Amint az ember értéke nem ruházatában van: úgy a vallás becsét sem lehet a hitvallásokból megitélni. Az a legjobb ember, aki a legtisztább erkölcs elveket nem csak ismeri, hanem azokat életével meg is valósítja. Az a legjobb vallási rendszer, amelynek hatása alatt tisztúl az erkölcs világa, emelkedik a lélek fajsúlya és amely a legjobb cselekedetekben nyilatkozik meg. Hadd fáradozzanak hát mások a legtökéletesebb hitrendszerek megalkotásán; hadd vonják meg sokan a val-

lás és erkölcs között a legfényesebb dialektikával és a legélesebb elmeéllel az elválasztó határvonalat: mi annak szenteljük minden tudásunkat és tehetségünket, hogy a mi hitünk jó cselekedetekben nyilatkozzék meg, hogy mások „látván ezeket, dicsőítsék a mennyei Atyát". Közülünk az szolgálja a vallás ügyét igazán, aki a gondjaira bizott nyájat nemcsak gyönyörüséges és kies helyen legelteti, hanem azt ez erkölcsiség minél magasabb fokára emeli s emberhez méltó élet folytatására segíti.

A vallás harmadik alaptényezője a *kultusz*. Sok panaszt hallunk éppen napjainkban különösen a protestáns kultusz ellen. „Igen rideg. Nem hat az érzékekre. S nem táplálja a lelket." A panasz első fele jogosulatlan. A protestáns kultusz felszabadult az érzékiség járma alól. Szabadságunkat újra leigázni, nagy visszaesés volna. A letett gyermeki ruházatot hiába kivánjuk vissza. Az többé nem nekünk való. Annál nagyobb súlyt kell helyeznünk a panasz második felére, amely azt mondja, hogy a mi kultuszunk a lelket nem táplálja. Ez a panasz nem a kultuszformák, hanem azoknak tartalma ellen hangzik el. És valljuk meg, ennek meg is van a maga jogosúltsága. Minden kornak meg van a maga iránya, gondolkozásmódja és eszménye. Minden kor a kereszténységet másképpen fogja fel és más meg más gondolatokat olvas ki belőle. Mi a mai kor emberét hiába tápláljuk mult századbeli eszmékkel, hiába állítjuk elébe a XVI. század eszményét és hiába mutatjuk föl előtte a kereszténység hagyományos szinét. Mert ezek éppen úgy nem elégítik ki a mai légkörben élő lelkeket, mint kezdetleges egyházi zenénk a fejlettebb műizlést. Itt tehát az a mi legelső teendőnk, hogy legalább a meglevő kultuszformákba új tartalmat öntsünk. Hiába épitünk új templomokat, ha azokban az elmúlt idők túlhaladott szellemét ápoljuk. Meg kell nyítanunk templomaink ajtóit az új idők világossága előtt. A templom ne szolgáljon akadályúl a modern fejlődés útjában. Mennél közelebb hozzuk a templomot a mindennapi élethez s egyházi zenénk és igehírdetésünk mennél inkább belemarkol a mai ember lelkébe: annál szebb lesz kultuszunk s vallásunk annál erősebb tényezője az élet boldogságának.

Mélyen tisztelt közgyűlés! A vallásnak közforgalomban levő fogalmát egyik oldalon szűkebb korlátok közé szorítottuk. Elvettük tőle azokat a járúlékos jegyeket, amelyek a lefolyt századok alatt hozzátapadtak. Nem tartoznak azok a vallás lényegéhez. A helye-

sen értelmezett vallás soha sem kívánta a hitüldözést, hatalmi fegyverek igénybevételét, külső tekintélyek előtt való feltétlen hódolást. Nem igényelte, hogy az ember önmagával ellentétbe jöjjön, hogy lemondjon az ész, a szív és a lelkiismeret istenadta jogairól. Az igazi vallás az emberrel együtt fejlődik és növekedik, mint a tudomány, vagy a művészet. Ha mégis történtek és történnek visszaélések a vallás címe alatt, azok ellen mi a vallás nevében tiltakozunk s azokat vagy az egyházak, vagy a hitvallások számlájára írjuk. De amig egyik oldalon szűkült a vallás fogalma, a másik oldalon tágult és mélyült. Üres külsőség helyett lett lélek. Holt betű helyett élet. Hatalmi kényszer helyett belső szabadság. Uralkodás helyett engedelmesség. Gőg helyett alázatosság. Elválasztó vonal helyett összekötő kapocs. Világi gazdagság helyett lelki szegénység. Az öntelt elfogúltság helyett a lélek éhsége és szomjúsága. A világba merült lélek fájdalma és keserü panasza helyett a tiszta szív öröme és boldogsága.

Azért mi protestáns s különösen unitárius lelkészek, ha a vallás ügyét igazán akarjuk szolgálni, különböztessük meg mindig a látszatot a lényegtől. Belső missziói munkával ápoljuk a hitet; szociális tevékenységünkkel hintsük el a tiszta erkölcs magvait a közélet terein; prófétai lelkesedéssel tegyük meleggé és tartalmasabbá vallási kúltuszunkat. Így lesz a mi vallásunk az életnek értékes tényezője s az egyetemes kulturának hasznos munkása.

Ilyen gondolatok között, még egyszer szívből köszöntve a megjelent tagokat és érdeklődőke', közgyülésünket megnyítom.

A kereszténység erkölcsi szupremáciája.*

Irta : **Győrfi István.**

Alapige : Róm. 2 $^{11, 17-24, 13-15}$.

Különösen ünnepélyes az alkalom, melyen a jelenben beszélnem kell. Bensőmben érezem is a szokatlan mértékben megnyilatkozó elfogódást. S bár minden alkalom ünnep nekem, amikor e helyről kibeszélhetem szívemnek érzéseit s azok nyomán gondolatokat formálhatok, gondolatokat, melyek ha magukban tökéletlenek is, vezethetnek tökélyhez, eszménvekhez: a ma ünnepélyességét mégis fokozottan éreznem kell. Ma nem a követők, nem a tanítványok, a mesterek, az írás tekintélyei mérlegelik a szavaim ban kifejezett gondolatok súlyát Érzem, hogy valami elérhetetlenűl nagyot, tökéleteset kellene alkotnom; érzem, hogy fenséges bódulatosan érthetetlen szép nyelvezettel kellene szónokolnom s ekkor . . . megelégíthetnék minden szigorúan elfogult várakozást. Mindezeket érzem, tudom s éppen az alkalom különösen felemelő pillanatai késztetnek, hogy ne lássak tudós mestereket, kritikus hozzáértőket bennetek. Szóljak hozzátok úgy, mint máskor szoktam a gyülekezethez, nem tagadva meg a magam egyéniségét, nem zárva ki sajátos életfelfogásomat beszédemből s mindnyájunkhoz közel álló, könnyen érthető, életünket érintő tárgyat válasszak elmélkedésünk középpontjáúl . . . Nem zengem dicsérő himnuszokban a véghetetlen, a bebizonyíthatatlan Istennek létezését; nem készítek hibátlan szónoki műalkotást az Örök Igazságról, sohanempihenő Gondviselésről; a Krisztusnak istenien nagy emberiességét sem fogom bizonyítani. Leszállok a puszta beszéd magas, elvont birodalmából, le a cselekvések világába, az életbe. Oda, ahol én, aki beszélek és ti, kik meghallgattok, találkozunk, ahol valamenynyien élünk, munkálkodunk . . .

* Elmondatott 1913 okt. 26-án, főtanácsi gyűlés alkalmával.

Kereszténységről, keresztények vallási életéről akarok beszélni. Kereszténységről és keresztényi életről . . . Szokatlan, hibás megkülönböztetés?! A kereszténység egy vallás; aki keresztény vallású, bármit tegyen, akárhogy éljen, úgy is keresztény. Vannak sokan, kik úgy hisznek, kik ezt gondolják. Szerintem keresztények ők, kik nem csupán vallják, kik élik kereszténységüket! Egy ok, miért a keresztényi életről beszélhetek. De mit akarok magával az egyetemes kereszténységgel? Mindenki tudja, mi a kereszténység. Csöndben, békében fejlődnek a keresztény nemzetek. Kulturális munkájukat nem zavarják az ó-kor popány légiói; nem törnek életük ellen kegyetlen, barbár, vad hordák. Az ájtatos keresztény imáit nem háborítja meg az áldozati állatok bőgése. Erényes életüket nem fertőzik meg érzékies pogány szertartások. A nagy keresztény világ, a művelt nyugat tudja, érzi vallása páratlan tisztaságát. Fensőbbsége elismert, egyedül álló! Rég letüntek a harc, a küzdés századai, amikor a sötétség nagy tömegeivel állott szemben, amikor „hitetlen“ emberek szívét, elméjét ostromolta vallási igazságainak, tiszta erkölcsi életfelfogásának szellem-fegyvereivel. A nagy ellenfelek, a „hitetlen“ pogányok milliói mind meghódoltak. A külső küzdelem után megindul a belső szellemi fejlődés eszményekre törő, teremtő folyamata. Önmagában, önmagával harcol ma a keresztény világ, a bírálat, a felvilágosodás, a tudás táboraiban szétoszolva, de a küzdők, a győzők és legyőzöttek mind-mind keresztények. Kereszténység a ma vallása és százszorosan keresztény lesz a jövő fejlettebb emberének vallása. Ti keresztények, a keresztények milliói, egy ma uralkodó művelt világ állitja ezt! Mondhatnék e én „nem“-et? Hiszitek, hirdetitek, hogy ti „a vakoknak vezetői“, „a sötétségben levőknek világosságai vagytok“, ti egyedül, ti ismeritek Istent és az ő akaratát! Mondhatnék-e én „nem“-et? S ha korunk világeseményei pogányokat hoznak közelünkbe; pogányokat, keletnek erős akaratú, fejlettebb erkölcsü pogányait, kiknek törvényük nincsen s mégis „természettől cselekszik a törvény dolgait“; kik megmutatják, hogy a törvény cselekedete nem bibliába, nem hitvallások könyvébe, nem egyházi szabályrendeletekbe: szívükbe van írva . . . akkor az elbízott keresztény kizárólagosságot nem én, a tények vonták kétségbe.

Egy nagy világesemény ez, mely nem is olyan rég tragikus küzdelemben bomlott ki szemeink előtt. Keletnek nagy vallása odaállott kereszténységünk mellé küzdeni *és* győzni! . . . Látom ott . . .

a harci készülődést; látom itt . . . elbizottságtokat s kétségbevonom a kereszténység valláserkölcsi felsőbbségét. Kétségbevonom, hogy kétséggel és tagadással rázzam fel elbizott tétlenségéből a keresztény világot, hogy új, hogy mindennél erősebb vallomást tehessek kereszténységemről. Mert való, hogy keresztények vagyunk. „Ismerjük Istennek akaratát" Ismerjük ami első törvénykönyvünkből, a názáreti Jézus tanításaiból. Vezetői, mesterei vagyunk a vakoknak; szellemileg, erkölcsileg nevelünk, tökéletesítünk. Eszményekért, eszmények megvalósításáért küzdünk. Küzdelmünk emberi tökéletesedésünkért és *a kereszténység ereje és fensőbbsége minden vallások között az volt, hogy a legjobb, a legnemesebb embereket ő nevelte az emberiségnek.*

Önként következik ebből a mi hivatásunk, hogy megvizsgáljuk, hogy kérdezzük: vajjon a ma keresztényei valóban keresztények-e; biztosíthatják-e vallásuk, a kereszténység szupremáciáját, fensőbbségét s ha nem, vajjon a kereszténység eszményietlenségében vagy a hivők keresztényietlenségében keressük-e a mozgató okokat?!

I.

. . . A távoli kelet forró homokpusztáiban, úttalan őserdeiben, a jégsarkok kietlen tájékain keresztény próféták, hittérítők járnak. Éhezve és nélkülözve, halált nem ismerő elszántsággal keresik fel állatias állapotban, tudatlanságban élő népek falvait. Hirdetik, tanítják a szent evangéliumot. Hirdetik a kereszténységet, a keresztény vallást és tanítják a keresztény erkölcsöket. Beavatják őket a kereszténységbe; áldásaiban részesítik egy vallásnak, mely minden vallások között a legtökéletesebb. Tökéletes azért, mert a legkiválóbb embereket ő adja embervilágunknak.

De hittérítők, próféták járnak a magas kultura országaiban: a keresztény felekezet ügynökei. Prédikálnak, igérnek, magyaráznak és vitáznak, hogy felekezetük száma növekedjék. Ők, egyedül az ő felekezetük ismeri Istent, Istennek akaratát. Egyedül ők vannak hivatva a világ világossága nevezetre, mert a legjobb, a legkiválóbb egyéniségeket ők, az ő kizárólagosan keresztény egyházuk termeli a keresztény világnak. Nemes és fenkölt volt valamikor a harc, fenn az eszmék, a vallási nagy igazságok tiszta regioiban. Ma: kicsinyes megélhetési érdekek, politikai ravasz üzelmek, lélek-fogás az ösztönző, cselekvésre indító motivumok a szent

egyházférfiak kebelében. A fenséges felekezeti torzsalkodásban, a hosszú reklámkiáltványok nagy érvei közül „nálam, egyedül nálam van az igazság“, „nyugtot csak az én keblemen találsz“ s „égi üdvödet csak az én közbenjárásomra biztosíthatod“, mindent túlkiáltva hangzik a végső, megdönthetetlen érv, „mert én felsőbbséggel uralkodom minden egyházak felett.“

Ez az elbizott kérkedés, ez közös felekezeti vonás, sajátságosan keresztényi... Egyetemesen keresztényi s mi mindnyájan nagy elégedettséggel, mindenek felett elnéző szent mámorral kiáltjuk ki magunkat a világ legkiválóbb nemzeteinek, elérhetetlenűl nagy jellemeinek, mert mi keresztények vagyunk. Jellem, erkölcs? Csak keresztényi lehet! S ha jönne titkon, észrevétlen, egy ismeretlen, nem tudott vallás? Jönne és hozna tökéletes erkölcsi jellemeket; felkinálná a maga harmonikus, békés, szabad életét?... Akkor összeesnék keresztényységetek, megrendülne a bizonytalan kizárólagosság alapja, melyre fektettétek és jöhetnének egyházaitok minden racionálizmusukkal, minden széttörhetetlen dogmáikkal és nagytudású teológiai doktoraikkal: soha többé azt összerakni nem tudnátok. Katolikus-protestáns, református-unitárius, baptista vagy kongregácionálista mily nevetséges, mily elenyészően lényegtelen fogalmakká törpülnének egy új vallás keretében, mely bensőbb, igaz életet ad hivőinek, hivőknek, kik nem keresztények, igaz emberek csupán.

Nem; nem, ez lehetetlen! Emberileg el sem képzelhetjük?! Hisz elveszítenők akkor mesterünket, elveszítenők vallásunk eszményi prófétáját, a názáreti Jézust?!... Vajjon igazán elveszítenétek? Nem akkor értenétek-e meg igazán szavait „sem e hegyen, sem pedig Jeruzsálemben“, mert „Isten előtt nincs személyválogatás?!“ Nem az ő igazi vallása lenne-e az a vallás, az embertestvériség, a tökéletes fiúság vallása?!

S ha mégis ily vallás eljövetele lehetetlen is a valóságban, nem kell-e lehetőségeire gondolnunk? Hisz az elgondolás, a feltevés már nem kába érzelgés! Keresztényi kiválóságunk, mindeneket felülmúló jóságunk szentségtelen, vallástalan elbizakodottsággá fajúlt. Keresztényeknek neveztetünk és hisszük, hogy különbséget tudunk tenni az isteni és profán között, dicsekszünk, másokat tanítunk s lassan — talán akaratlanúl, avagy céltudatosan eltávoztunk az igazi kútfőtől, vallásunk lényegétől. Kereszténységünkre hívatkozunk, hogy erkölcsi fensőbbségünket bizonyítsuk, mert erkölcsi

életünk, mert életfelfogásunk, sőt még eszményeink sem bizonyítják kereszténységünket.

Nézzétek a húszadik század keresztényeinek életét és tagadjátok meg a kereszténységet! Vallásotok minden más nép vallását lenézi, alattvalójának csúfolja és mikor korlátolt gőgjének netovábbjáig ért: hírtelen az ismeretlenség, a lenézett mellőzés válaszfalát feltöri egy nép, keletnek „sárga utált fajzata" és nagy erényeivel, fegyelmezett életével, erős, határozott akarattal pogány vallását magas, keresztényi piedesztálra emeli. Megrengeti a hatalmas, a művelt nyugat szellemóriásait, nagytekintélyű farizeusait: „Vigyázzatok! a mi vallásunk szíveinkbe írja törvényeit! Mi vallásosak vagyunk, mert élünk s élünk azért, hogy önmagunkkal vallásunkat naggyá, tisztává nemesítsük.

Nézzétek a húszadik század keresztényeinek életét, a szellemi vezetők, a tudósok munkáját, nagy törekvéseit . . . Nézzétek és tagadjátok meg a kereszténységet! Ma benne, magában a kereszténységben kél az elégedetlenség újító — a kereszténységet egész történelmi nagy múltjával szétromboló — szellem áradat. A ti fiaitok, unokáitok, hiveitek, ők az elégedetlenek . . . a tudás, a szent realitás, a fenséges ocsmányságok, a művészet felkent harcosai. Hátat fordítanak kereszténységeteknek. Új irányok új vallásra törnek, új istenséget állítanak régi, unott, élettelen Istenek helyébe. Megistenítik a Természetet, az örökkévaló Energiát, a mindentudó, mivdenható Tudományt . . . Vallássá emelik az egyéni szabadságot, a személyes önzés életét: a szent monizmust hírdetik! A ti kereszténységetek, a ti lelketlen vallásotok nekik nem kell. Vallásotok . . . a maradiság, a bigottság, a gyáva meghunyászkodás, a szellemi dekadencia vallása! . . . Vallás, amely mégis az én féltett, hírdetett tiszta szent kereszténységem!

II.

Eldobtam magamtól a kereszténységet, eldobtam a húszadik század vallástalan kereszténységét! Új kereszténységet hírdetek, az embereknek igaz kereszténységét. Azt a kereszténységet, melynek nemes eszményei vannak . . . Eszmények, melyek a nagy alapító lelkében éltek s indultak el világreformáló útjukra. Eszmék, amelyek igaziak, tiszták, örökéletüek, mert magukban, létükben hordozzák a fejlődés és tökéletesedés lehetőségét . . . Eszmék, amelyek egyedül vezetik, nevelhetik az ember lelki életét mindenhol és

mindenha; amelyeknek Isten soha nem változik, mert azok az eszmék emberiek, emberiesen keresztények . . . Ezeknek az eszméknek erkölcsi fensőbbsége soha el nem mulik. Hol van ez a kereszténység? . . . Elveszett! Elhagytuk, elnyomorítottuk, átformáltuk azokat. Kapitálisztikus életfelfogásunk, tömegerkölcsiségünk félte, gyűlölte a vallást. Ellene tört kereszténységünknek! Pénzével, hatalmi ígéretekkel, a tudás arany himporával megvette az emberek lelkét. Megvette . . . és ma: a felvilágosodott, a tudomány emberének van egyháza, vannak fényes templomai, de nincs hite, nincs vallása.

Az egyház, a templom? Köpenyeg egyéni botlásaink letakarására. Hitelveink, szent tanitásaink? Szofizma, hogy hitetlenségünket rejtegessük. Prédikációink, kenetteljes ájtatosságtól csepegő szavaink? Bálványok, vallásunk bályányai és áruljuk a vallást a frázisok álarca alatt, abstrákciókban, fönséges, „közönséges ésszel alig felérhető filozófiai és theológiai abstrákciókba jól beburkolva . . . áruljuk az ékesszóllás kirakataiban! . . . Elhagyott kereszténységünk kesereg, mint hajdan a názáreti Mester Jeruzsálem romlásának közeledésén. Elhagytuk, üres formalizmussá szegényítettük szívünknek vallását.

Szavakat mormolunk és nem érezzük mélységüket! Szavakat boncolunk, birálgatunk, teológiai elméletekkel magyarázzuk, tanítjuk a vallást. A vallást, melynek lényege érzés, életünk leghatalmasabb fejlesztó ereje, „amelynek ízzó melege nélkül minden értelem elenyésző erő volna e földön. Semmiség! A spekuláló belátás, a ravasz számító tervelgetés gyáván húzódík meg akkor, amikor az emberi érzelmek mennydörgés és villámlás között vívják óriási alkotó csatájukat."

Oh mennyire másnak, mennyire tisztábbnak hiszem a kereszténységet!

Milyen rideg, milyen kifejezéstelen isteni tiszteletünk is! Vágyódunk az elérhetetlen után, síránkozunk afelett, mit elkerülnünk lehetetlen és elmélkední erőlködünk arról, mit megérteni úgy sem tudunk. Hiányzik a melegség, az élet beszédeinkből. Élettelen tartályoknak tekintjük hallgatóságunkat, kikbe más raktárak hiányában bele tölthetjük az innen-onnan összegyűlt erkölcsi lim-lomokat.

Mennyire tisztának, mily gyönyörűségesnek hiszem a kereszténységet, mily hármonikusnak, nemesnek a keresztények életét! A keresztényekét, kik nem kérkednek Istenükkel, nem hirdetik, hogy ők „mesterek", „a világ világosságai"! Nem dtcsekednek

törvényekkel, melyeket papirosról ha ismernek! Az ő törvényük: Istennek szeretete, szeretete minden élő lénynek s egy fejletten magasabb élet megélése szívökbe, lényükbe van írva és cselekednek aszerínt.

Keresztények! Unitárius keresztények! A ti vallásotok erkölcsi fensőbbsége bennetek kell, hogy legyen.

Elvesztettünk mindent, mi Jézusunk kereszténységét elhomályosította. Küzdöttünk! Kihámoztuk vallásunkat, lelkünknek szabad, igaz hitét a sok érdek-hozzáadás közül... Mi tudjuk, nekünk ismernünk kell, hogy mi az a kereszténység. Kereszténység, amelynek őszinte, meleg szívű emberekre van szüksége. Ma húsz századdal az utolsó próféta halála után új, nagy prófétákat vár a keresztény világ. Prófétákat, kik lelkük szent mélyéből új eszméket, új kijelentéseket hozzanak fel ember-testvéreik számára.

Legyetek ti új prófétái keresztény világunknak! Mutassátok meg vallásotokat ne szóban, ne formulákban: életetekben! Mutassátok meg a pénzzel kereskedő világnak, hogy a vallás élet és hogy templom lehet a gépház, templom lehet a pénzváltók kincses tára is, ha tiszta lelkű, egyenes jellemű emberek kereskednek benne. Mutassátok meg a tudomány magas homloku bölcseinek, hogy a becsületesség, az önzetlenség nem kell, hogy butasággal járjon; hogy a vallás vele születik az emberrel, ott él, fejlődik értelmességével és műveltségével. Ezt mutassátok meg *ti próféták*, ezeket *éljétek meg külsőleg és bensőleg*, hogy lássák az embereknek nagy sokasági, hogy *ti valóban keresztények vagytok*: *mesterek és próféták!* Amen.

Adalék a magyarországi unitárizmus XVI. századi történetéhez.

Néhai Kanyaró Ferenc nagyértékű dolgozatában[1] sok becses adalékot hordott össze és dolgozott föl az unitárizmusnak Magyarországon a XVI. században való elterjedtségéről. Az ő közleményében olvashatunk a többek között egy *Trombitás János* nevü előbb komáromi, majd nagymarosi főemberről, aki az unitárius vallásnak Magyarország dunántúli részeiben pártfogója, sőt terjesztője volt[2] s aki a Nagy-Harsányon felakasztott unitárius pap megbosszúlására a budai disputációt rendeztette.[3] Onnan tudjuk meg,[4] hogy külön udvari papot tartott magának s hogy udvari papját *Csapó Györgynek* hívták. A „Történelmi Tár“ 1881. és 1884. évfolyamában[5] Trombitás Jánosunkra vonatkozó adalékokat szerencsésen fogja kiegészíteni az alább közölt oklevél, mely az Országos Levéltár magyarországi kancelláriai osztályában *N. R. A. f. 269. no. 20,* jelzés alatt található. E latin nyelvű oklevél Pozsonyban 1578 márc. 3-án kelt s benne *Ghimesi Forgách Simon* referál *Ernő* főhercegnek egy s más dologról. Legérdekesebb az, amit Trombitás Jánosról és ariánus (unitárius) papjáról ír. Elmondja a többek közt, hogy Trombitás Pozsonyból Nagyszombatba költözött s oda unitárius papot vitt magával s annak beszédeit maga is hallgatja s az unitárius pap beszédeinek hallgatására nemcsak Nagymaros lakóit, hanem a környékbelieket is pénzbüntetés terhe alatt kényszeríti. Úgy, hogy az egész környék meg van már fertőzve a

[1] „Unitáriusok Magyarországon a XVI. és XVII. száz évben.“ E folyóírat XXIII. (1888.) és (1889.) évfolyamaiban.

[2] U. o. XXIV. (1889.) 111. l. 1) 2) jegyzetben!

[3] Ker. Magy. XXXVII. (1902.) 35. l.

[4] És Szabó Károly közléséből, Ker. Magy. VII. évf. 251. l. „Adalékok a magyarországi unitáriusok XVI. századi történetéhez.“

[5] 1881. 87. l.; 1884. 693—4; 696—7. ll.

haszontalan eretnekségtől. Az unitárius pap az Isten fiára olyan szitkokat szór nyilvános- és magán beszédeiben, hogy Forgách Simon borzad leírni. Ír még Forgách arról, hogy Trombitás az említett papot a *budai pasához* küldte bizonyos kéréssel. Megtudjuk még, hogy Trombitás Jánosnak Péter nevű testvére a levél kelte idején Pozsonyban lakott. Egyébként a levél egész terjedelmében a következő:

Serenissime Princeps, Domine, Domine mihi semper clementissime!

Fidelium humilimorum servitorum meorum, in gratiam Serenitatis vestrae, humilimam perpetuam'que commendationem.

Ad quaerelas ***Bassae Budensis***, ex parte civium Marusiensium, Serenissime Princeps, humiliter respondere possum. Et primo propter exactiones et aggrauationes, quod oppidum *Maros* fratri meo, et *Paulo Vratkowith* Vyvariensi capitaneo, collatum fecit. a Diuo Imperatore *Maximiliano*, domino quondam nostro clementissimo, et annuatim Utrisque plus ducentis florenis non pendit. Majestati vero Caesareae ad Cameram Hungaricam, saltem quadraginta, capituli vero Strigoniensis praeposito *Nicolao Thelegdy*, pro decimis. trecentos florenos praeterea *Bassae Budensi* singulis annis, usque ad tria millia tallerosque pendere cogitur. Et ita videt Serenitas vestra; quod iniuste de me aut fratre meo, aliisque congeruntur et ***Bassa*** et oppidani, imo hi ad maiorem pensionem cum Thurcis tantum soluant, etiam a nostris essent adigendi.

De Immutatione Relligionis, Serenitatem vestram veraciter informare possum, prout et antea Diuo Imperatori Maximiliano et non ita pridem modernae Majestati Sacrae Caesareae domino nostro clementissimo, sufficienter perscripsi, quod ***Joannes Trombitas***, qui *Tyrnauiam* inde emigrauit, et modo ibi civem agit. reiecto Catholico, alium quendam ***praedicatorem Arrianum*** induxit, ad cuius conciones audiendas, et doctrinam amplectendam, cum adhuc praesens erat, sub certa mulcta pecuniaria, omnes non solum Incolas ***Marusienses***, sed vicinos adegit, ita quod iam vicinia illa tota sit infecta nefanda illa haeresij. Quales etiam Arrianus ille concionator blasphemias, in filium Dei, redemptorem nostrum, sub hoc patrono, in publicis suis concionibus, et priuatis colloquiis effuderit, et nunc quoque effundat, horret me perscribere, nihilque intermittam, quin prima oblata occasione concionatorem istum comprehendi, ad me perduci, et debita poena affici faciam ad quod meum propositum, Serenitatem Vestram benigne quoque assensuram confido.

De ***Joanne*** uero Trombitas, satis superque est a me ad Aulam perscriptum, inde adhuc plenariam expecto resolutionem. Tantum hoc nunc addere uolui humiliter, quod non ita pridem *Concionatorem illum Arrianum* miserat ad *Bassam Budensem*, supplicatum, ut aedes suas et patrimonium, quod in oppido *Maros* habet, retinere posset, creditores quos Budae habet, paratus esset parata pecunia contentare, *Bassa* in id statim consenserat, sed quidam *Ibrahim Aga* tunc astans dixit, non fore id è re ipsius *Trombitas*, sic enim incursurus esset in suspitionem Germanorum et peri-

turus esset. Tum *Bassa* mutata sententia iussit concionatori, ut rescribat ei, sic esse ei consultius, si aedes et patrimonium creditoribus assignentur, posse ab illis semper recuperari, cum libuerit et ut suo nomine magnum *Zalam* ei scribat, quod eorum lingua salutem significat, hoc ab illo audiui, coram quo *Trombitas* literas concionatoris perlegit. Jam uero hic Posonij a fratre eius *Petro Trombitas* pro certo audiui, quod *Bassa* loto leti nuncii rescripserit ei, quod *Thesaurarius Budensis*, aduersarius *Bassae*, eiectus esset officio, nimirum ut particeps fieret gaudii huius, et *Demetrius Deak scriba Bassae*, ob perscriptum tantum *Bassae* gaudium, petiuit ab eo muniis, sibi enim iniunctum esse, ut munus aliquod ab eo, letum ob hoc nuncium postulet, Quae ad quaerelas *Bassae* et *Marusiensium* humiliter respondere volui. In reliquo Deus optimus Maximus Serenitatem Vestram diutissime conseruet. Datae Posonij. 3°. die Martij, anno 78. (=1578.)

Serenitatis Vestrae Humilimus perpetuusque seruitor *Simon Forgats de Ghimes*. (Papirba nyomott címeres záró pecséttel.)

Kívül: Serenissimo Principi, ac domino, domino *Ernesto*, Archiduci Austriae, Duci Burgundiae, Comiti Tirolis, et Domino, domino mihi semper Clementissimo.

Ad sacratissimam Caesaream Regiamque Majestatem, etc.

Humilima Responsio et Replicatio Simonis Forgach de Gymes ex parte duorum mercatorum.

Eredetije: *Orsz. Levt. N. R. A. f. 269. no. 20.* Magy. Orsz. Canc. oszt.

Dr. Thúry Zsigmond.

A jellem képzése.*

Irta: **Hankinson Frigyes**, londoni unitárius lelkész. Fordította: **Győrfi István.**

Örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy beszélhessek Önök előtt a New-York államban újonnan létesitett „George Junior Republic“ munkájáról. Munkásságáról annak az intézetnek, amely az élet legkritikusabb pillanatában, a serdülő korban igyekszik befolyásolni a jellemnek jó irányban történő kialakulását. Mielőtt azonban a nevezetes intézmény ismertetéséhez fognék, szükségesnek tartom megjegyezni, hogy jelen esetben nem annyira a „jó“ gyermekek esetével fogunk foglalkozni, mint inkább azokéval, akiket makacs természetük, nyugtalan, kalandokra vágyó hajlamaiknál fogva rendes körülmények között nehéz fegyelmezni és akiket a meg nem felelő környezet igen gyakran rosszra vezethet. Ha azonban a bennük levő hajlamok a helyes mederben dolgozhatnak, a rakonczátlan gyermekből a társadalom, az állam, munkás, értékes tagja válik.

Az ilyen gyermek nevelése valóban leköti a nevelő minden figyelmét; féken tartása, helyes irányítása nagy munkával jár és sok gondot ad. Belső világuk lélektani munkája azonban állandóan ébren tartja a tanító érdeklődését és ha munkáját siker koronázza, ha a szellemi, erkölcsi és fizikai erőket helyes irányba terelhette. akkor fáradságos küzdelmeinek már meg is kapta a jutalmát.

A „George Junior Republic“ nevelési elvei egy tagadhatatlan tényen alapulnak. „A gyermek nem születik sem jónak, sem rosznak, csupán olyan lehetőségekkel, melyek egyik vagy másik irányban fejlődhetnek, aszerint, amint azokat a nevelés jó vagy rosz irányban befolyásolja.“ E nevelési intézmény épen ezért kipróbált módszerével és elveivel példát mutathat olyan szülőknek is, kik gyerme-

* Felolvasta a szerző az unitárius kollégium tanári termében nagyszámú érdeklődő közönség előtt, Kolozsvárt.

keiket otthon, maguk szeretnék helyesen nevelni. Nem győzi eléggé nyomatékosan kiemelni, hogy „a gyermekek született egyéniségek" és ez egyéniségnek bármily nevelési rendszer mellett is szabad utat kell biztosítanunk.

A köztársaság jelszava: „Semmit munka nélkül" Arra törekszik, hogy magukat kormányozni tudó jó polgárokat neveljen. A büntetést azért alkalmazza, hogy a kis bűnös érezze, hogy a saját maga által alkotott törvényt sértette meg s cselekedete káros volt az egész társadalomra, melynek ő is egy tagja.

Maga az intézet igen szép helyen fekszik New-York államban, a hires Cornell egyetem városához, Ithacához közel. Szétszórt, egymástól bizonyos távolságra épitett épületeivel egy hatalmas tanya benyomását kelti. Az épületcsoport közepén áll az igazgatónak, Georgenak a lakása, kit a gyerekek „Daddy"-nek, „Atyám"-nak hivnak. Az intézetet maga George Vilmos, a mostani igazgatója alapította és pedig sok előzetes próbálgatás és fáradságos kisérletezés után.

Az egész mozgalom különben ott kezdődik, hogy George nyár elején összeszedte New-York szegény gyermekeit és gazdag emberek segítségével falura vitte őket üdülni. A gyermektelep környékén azonban állandóan panasz volt a gyermekekre, alma lopás, virágok, fák letördelése s más hasonló csinytevések miatt. S mivel a nyári szünet alatt George látta el őket ruhával és élelemmel, a gyermekek és szüleik szinte követelték, hogy egész éven át gondoskodjék róluk. George belátta, hogy ha ezt a rendszert tovább is folytatja, valósággal naplopókat és kapcabetyárokat fog nevelni.

Irányt változtatva a „semmit munka nélkül" elv alapján kezdte meg a legközelebbi nyári szünidőt. Csákányt és lapátot adott a gyermekek kezébe és minden ruhadarabnak bizonyos hosszuságú út megcsinálása volt a díja. A kihágásoknak pedig úgy vélte legkönnyebben elejét vehetni, hogy egy ítélő széket alakitott, magukból a gyermekekből, amely aztán a bünösök felett itélkezett. Ezzel a módszerrel már meg volt elégedve George és a még mindég előforduló kihágásokat helyesen annak a körülménynek tulajdonította, hogy a gyermekek az év nagyobb részében nélkülözik a megfelelő környezetet. Épen ezért 1895 julius 10-én 144 gyermekkel kibérelt 48 hold földet és azon az Egyesült Államok és New-York állam mintájára egy kis köztársaságot alapított. A

gyermekek egész nyárra künt maradtak. Földet műveltek, különböző iparágakat űztek, minő malom-, szövő ipar, ke yérsütés, ruhakészités. Külön épületei voltak a kormányzóságnak, a biróságnak, banknak és volt fogház. A polgárok munkájukért chequet kaptak és ezzel fizettek lakást, mosást, élelmezést és ruhát. Ez a nyár annyira eredményes volt és annyi reménységgel biztatott, hogy George véglegesítette az intézetet azzal az öt fiuval, kik az egész év folyamára visszamaradtak. Nehány év multán, a nyári kirándulásokat, melyek az intézet belső életét mindig megzavarták, véglegesen megszüntette.

Megválasztották az első gyermek-elnököt és a George Junior Republic társaságát New-York állam törvényesen is elismerte. Egy jószivű adakozó az egész 48 holdat megvásárolta a társaság részére és a „polgárok" száma ettől kezdve rohamosan növekedett. Kezdetben csak szegény gyermekeket vettek fel a kis államba, ma már idekerülnek a gyermekei minden társadalmi osztály családjának. Úgyszintén a fiatalkorú bűnösöket is ide internálja a biróság vagy az állam. A „polgárok"-nak azonban nem mind és nem fötétlenül rossz magaviseletű gyermekeknek kell lenniök. A fölvétel ügyében egy igazgató-tanács dönt, amelynek tagjait New-York állam tekintélyes embereinek sorából kérik föl. Az igazgató-tanács hatásköre azonban a kis köztársaság belső ügyeire nem terjed ki. Az igazgató-tanács mostani elnöke *Thomas Asborne*, unitárius ember, ki tekintélyes vagyonával és magas poziciójával állott ez új intézmény szolgálatába, hogy annak ügyét teljes diadalra juttassa.

Jelenleg az ifjú köztársaságnak 100 fiú és 70 leány polgára van. Kezdetben a 10—14 éves gyermekeket vették fel, ma azonban 14 éven aluliakat és a 17 évnél idősebbeket nem fogadják el. A gyermekek orvosi bizonyítvánnyal igazolják, hogy testileg erősek, munkára alkalmasak.

A köztársaságban a nőknek és férfiaknak egyforma jogaik vannak, amelyeket nagykoruságuk elérése, a 16-ik életév betöltése után teljes szabadsággal gyakorolhatnak.

Az újonnan felvett polgár, kit teljesen a maga gondjaira biznak, ha a magával hozott pénzét elköltötte, hamar megtanulja, hogy „*Munka nélkül semmit.*" Öt órát köteles az állami iskolában tölteni, a nap másik részét tényleges munkával kell töltenie. Azt a foglalkozást, azt az iparágat választhatja, a melyikhez kedvet és

hajlamot érez, de a lakásáért, ellátásáért mind pénzzel fizet, amely pénzt egyedül két keze munkájával kereshet meg. Szemtől szembe ismeri meg itt a szigorú ekonomikus törvényeket és tapasztalja, hogy a „semmit munka nélkül" elv szorgalmat és becsületes jellemet kiván.

A köztársaság polgárai házakba szét osztva és hét nagy szállodában élnek, ahol a lakásaikat, szobáikat erre célra alkalmazott személyzet takaritja és tartja rendben. A kis állam törvényei ugyanazok, mint New-York államéi, megtoldva még a saját maga alkotta lokális vonatkozásokkal.

Az elnököt évről-évre választják és idáig mindig fiú volt, de nem lehetetlen, hogy nő is legyen, aminthogy az alelnök jelenleg nő. A törvényjavaslatokkal a tanács foglalkozik s ha az elnök aláirja azokat, törvényerőre emelkednek. A kabinetnek három tagja van: az alelnök, a belügy- és a pénzügyminiszter, kiket szintén évenként választanak és akiknek a közegészségügy és a rendőri felügyelet is hatáskörébe tartozik. Az elnök nevezi ki a leány- és a fiu birót, a rendőrfelügyelőket és a fegyőröket. A polgárok minden hónapban egyszer törvényhozó gyülésre összejönnek. A biróság hivatalos napja kedd este. A vádlottakat ügyvédek védik. Hogy valaki azonban ügyvéd lehessen, 10 korona vizsgadij lefizetése mellett jogi vizsgálatot kell tennie, mert az állam törvényeinek alapos ismerete nélkül senki ilyen tisztséget nem viselhet. A kiszabott büntetéseknek olyan jellege van, hogy a fogoly jó igyekezettel és őszinte megbánással könnyen javithat sorsán és meg is rövidítheti a büntetés idejét. A fogházból kikerült bűnösöket meleg emberszeretettel vezetik be ujra a munkás társadalomba és nem róják fel jövőjének rovására múltjának levezekelt bűnét.

Az intézet fenntartási költségeihez az állam semmivel sem járul hozzá. Közadakozásból, alapitványok jövedelméből és nehány gazdagabb fiuért fizetett tandijból tartják fenn. Keveset jövedelmeznek még a „polgárok" ipari termékei is. Átlagos számitássalegy „köztársasági polgár" évi költségei 1200 koronát tesznek ki.

Egészséges, boldog az ifjabb köztársaságiak élete. A munka mellett bőséges alkalmuk van a szórakozásra, az önművelődésre. Vallási oktatásban is részesülnek, mely mindazáltal nem szorosan felekezeti irányú. Külön templomuk van, ahol a különböző felekezet papjai egymás után végeznek szolgálatot.

A George Junior Republic már ezalatt a rövid idő alatt is igen sok kiváló polgárt nevelt a társadalomnak. Vannak köztük sokan, kik teológiára, jogi, orvosi és mérnöki pályára mennek. Mások meg folytatják a telepen megkezdett iparágat, A közel multban a Cornell egyetem legkiválóbb hallgatója, az egyetemi ifjuság vezére, a George Junior Republic egyik régebbi polgára volt. Ebből is érthetjük, hogy az ifjabb köztársaság polgársága nem bélyegző senkire nézve sem.

A mozgalom többé már nem kisérletezés és az Egyesült Államok más államai is hasonló intézményeket kezdenek létesiteni, Természetesen csalódások, meglepetések itt is fordulnak elé, de határozottan kevesebb arányban, mint a régi javitó intézeti rendszer mellett.

Tagadhatatlan, a Gorge Republic munkája, sok figyelemreméltó ideát ad a gyermek nevelés kérdésére vonatkozólag Megmutatja gyakorlatilag, hogy a serdülő gyermeknek nagy tehetsége van az önkormányzatra, s hogyha a maga megértésére utalják és nem automata gép módjára rángatják. a törvényekhez alkalmazkodik és állampolgári ideálokat valósit meg. Kipróbáltan igazolják, hogy serdülő ifjakat állampolgári kötelességeikkel megismertetnünk mindkét félre egyaránt üdvös. Nem volna-e szükséges ily reform bevezetése épen a jelen hiányos nevelési rendszerünkbe, amikor felnőtt 18 éves ifjak kilépnek az iskolából és semmi ismeretük állami és társadalmi kötelességeikről?

A George Junior Republic munkájában kifejezett gondolat mindnyájunkat közelről érdekel, mint szülőket, mint nevelőket, tanitókat. Hogy bánjunk az akaratos, rosszra hajló gyermekkel és miképpen tehetjük lehetővé megfelelő környezet bekapcsolásával, helyesen díszciplinált szokásokkal és életideál példaszerű megérzékitésével azt, hogy a jó kerüljön felül és állandósuljon.“

Köszöntő.*

Irta: JÓZAN MIKLÓS.

Berde Mózsáról szól az ének...
Dicsőség Isten nagy nevének,
Jókedvibe, hogy nekünk adta őt,
— Az ős ugarban új barázdát szántva,
Arany kalászit gyüjtve garmadába —
A fejedelmi, áldott Jóltevőt.

Berde Mózsáról szól az ének...
Ha mi hallgatnánk, zengenének
A sziklabércek más-más nyelveken;
S a Muzsák berke, mint egy harci tábor,
Megittasulva lelke mámorától,
Himnuszba csapna győzedelmesen.

Berde Mózsáról szól az ének...
Eladdig akik éhezének,
A Megváltónak édes gyermeki,
Hűs hajnalon most szednek égi mannát,
Haló porában áldva drága hamvát:
Mind-mind családja, vére volt neki.

Berde Mózsáról szól az ének...
Ki szószólója nemzetének,
Nehéz időkben paizsa, gyámola;
Fut, fárad, izzad: arca veritékén
Jólét fakadt a bujdosók vidékén,
Fölöttük — im! — a béke angyala.

* Az 1913. évi főtanácson a Berde emlékére mondott pohárköszöntő.

Berde Mózsáról szól az ének...
Áldás adassék serlegének!
Értünk, ki annyi keserü pohárt
Fenékig hajta — titkos áhitatban —
Eltemetkezve égő áldozatban,
Mint Parakletos új Pünkösdre várt.

Berde Mózsáról szól az ének...
Ott künn, ma vajjon mit beszélnek
A triumvirek bölcs tanácsiban? —
«Élet-halál!... a Lenni vagy nem lenni!...
Mert sirjainkban nem tudunk pihenni
— Amint reméltük — nyugton, boldogan.»

Berde Mózsáról szól az ének...
Áldozunk az ő szellemének:
E hősi szellem a mi örökünk.
Ha elfelednénk nyomdokába lépni,
Koszorújába friss virágot tépni, —
Oh, akkor — akkor... oh jaj, jaj nekünk!

Berde Mózsáról szól az ének...
Húsz éve már, hogy hő szivének
Végdobbanása minket melegít:
Oltár e sziv... Az emberszeretetnek
Oltárán míg könnyeink peregnek,
Hadd lássa népét, hálás gyermekit.

IRODALMI ÉRTESITŐ.

„A tudományos egyháztörténetirás. I. főrész. Elvi prolegomena és történelmi áttekintés. Theologiai magántanári vizsgálatra irta Révész Imre. Kolozsvár. Stief. 1913.

Minden tudományos eljárás valamely határozott elvi álláspont elfoglalását tételezi fel. Az elvtelenség ide-oda kapkodás s végeredményben zür-zavart eredményez. Sokszorosan áll ez a történetirásra, amelyben a tetemesen fölhalmozódott anyag, a módszerek és szempontok sokasága mellett lehetetlen épitő munkát végezni egy határozott irány megjelőlése nélkül. Ezért mi nagy tisztelettel adózunk minden elvi álláspont s annak a megokolására irányúló minden törekvés iránt, még abban az esetben is, ha egyben vagy másban eltérő nézeteink vannak.

Nagy érdeklődéssel olvastuk a kezünk alatt levő mű első felét az u. n. elvi prolegomenát, amelyben az iró „történetirás“ és „egyháztörténetirás“ alcimek alatt fejti ki a maga álláspontját. Készséggel állapitjuk meg, hogy fegyelmezett gondolkozással, határozott ön és céltudatossággal sorakoztatja nézeteit elvi álláspontja megokolására. Elvi álláspontja nem új, amint ezt maga is állitja, mert a *Böhm Károly*-féle axiológiábnn gyökerezik; de új az a törekvés, amely ezt a filozófiát a történetirás szolgálatába kivánja állítani. E szerint három értékelési mód van, u. m. a hedonisztikus, utilisztikus és idealisztikus. Ezek között legmagasabb az utóbbi, melynek alapja a szabad szellem méltósága. Föltétlenül, magas nézőpontra emel ez az idealisztikus értékelés, amely valódi nemességet csak az „intelligenciában“ lát s minden embert, eseményt és jelenséget aszerint mérlegel, amint ez egyedüli és egyetlen érték kifejlődéséhez hozzájárul. De ugy gondoljuk, hogy az elvnek a történetirás egész vonalán való gyakorlati alkalmazása sok erőltetett magyarázatra és igazságtalan itéletre vezet, bármennyire is kiterjesszük az intelligencia fogalmát.

Különben nagy élvezettel és helyesléssel olvastuk a könyvnek ama részeit, amelyekben a történet és történelem ismeretelméletét fejti ki, mert teljesen igaz az, hogy a történelmet az emberiség szellemi életének az összegétől elválasztani nem lehet s ideje, hogy a történetirás puszta évszámok s üres keretek tömkelege helyett magának az életnek legyen a tükre. Azonban igen helyesen figyelmeztet az iró arra a különbségre, amely a „természettudomány" és a „történettudomány" között van. Az első tárgya a nem én, vagy a természet; a másiké az én világa vagy a szellem munkája A mint különbség van a természet és szellem között, úgy a természettudomány és a „szellemi tudomány" között is a határozott különbséget meg kell látnunk. Iró a szellemnek minden munkáját a Böhm-féle alapfogalmak szerint „kultura" néven foglalja össze s szerinte a tudományos historia nem egyéb, mint a fejlődés szempontjából vizsgálódó *kulturtudomány.*" (22 l.)

Az elvi prolegomena második felében az egyháztörténetirásra vonatkozó nézeteit illeszti be az előző általános elvek keretébe. Azonban mivel az egyháztörténetirás közvetve csak a vallás mivoltának az elemezése után érthető meg, ezért első sorban a vallás lényegét mutatja be axiológiai alapon. Az értékelés t. i. mindig bizonyos „mértéket" tételez föl. Ez a mérték a mi „tökéletességideálunk", amely után igazodik mindig szellemünk alkotó tevékenysége. Maga a tökéletesség nem „külön valóság", hanem „relativ viszonyjelző." De azért az értékességnek ez a „potentialis teljessége" mindig úgy tünik föl elöttünk, mint tiszteletre és hódolatra inditó „szentség." Ez a szentség „nem külön értéket jelent, csak a mindenkori legmagasabb értékek összességét." Az axiológiai tökéletesség feltételezi a tökéletességnek ontologiai formáját is. Igy jutunk el az „ens perfectissimum ideajához vagy az isteneszméhez. Ezért iró szerint: „Ahol van öntudatos szellem: ott van értékelés, ahol értékelés van: ott van tökéletességideál; ahol tökéletességideál van: ott van vallás." (40 l.) Ez a fejtegetés az *Anselm*-féle ontológiai bizonyitékon nyugszik, s tulajdonképpen a „cur deus homo?" okoskodásával mutatja ki, hogy a „megváltottság állapota" nem egyéb, mint a tökéletes lény iránt érzett vallásos érzésnek egyik oldala. Az *Anselm* scholasztikus gondolkodásának a gyöngeségei eléggé ismeretesek. Mi sem tartjuk elég biztos fundamentumnak, hogy kizárólag arra helyezzük a vallásos érzés bizonyítását.

Azonban ott teljesen egyetértünk a szerzővel, ahol azt állitja, hogy a vallásnak nemcsak „fundamentális“ helye van a kultúra nagy összefüggésében, hanem „önmaga is teremt sajátos kulturális alkotásokat,“ (41 l.) Ezekben a kulturális alkotásokban lesz a vallás történelemmé. Éppen ezért minden pozitiv vallás megismeréséhez történelmi uton jutunk s viszont a vallás történelmi fejlődését bizonyos filozófiai alapon foghatjuk föl. Ami különösen a kereszténység történelmi megismerését illeti, ez csak akkor éri el a maga tudományos célját, „ha a keresztény vallás szellemi értékphaenomenológiájává válik.“ Az ilyenformán tetemesen megbővült történeti mező kifejezésére semmiképpen sem alkalmas a közforgalomban levő „egyháztörténet“ szó, mert ez csak az egyháznak, mint jogi intézménynek és szervezetnek történelmi vizsgálatát jelenti. Holott a keresztény szellem még sok más alakban nyilatkozott meg. Éppen ezért az egyháztörténet szó helyett többet mondana: „A kereszténység tötténete“ vagy „keresztény vallástörténet;“ sőt a reformáció óta tényleg ilyen irányban is fejlődik az egyháztörténetirás.

Végül az iró történelmi áttekintés cim alatt éleslátásu kritikai megjegyzések kiséretében mutatja be az egyháztörténetirás tipikus alakjait *Eusebiustól Baurig*, a tübingiai iskola mesteréig, akit ha egyes részletkérdésekben túl is szárnyalt az idő, de módszer tekintetében ma is ő vezet az egyháztörténetirás terén. Az a tudományos készség, éles megfigyelő tehetség, kritikai belátás és vallási érzelem, amely iró ezen munkájában megnyilatkozott, följogosit arra, hogy a legszebb reményekkel várjuk az itt bemutatott elveknek módszeres kidolgozását és gyakorlati értékesitését. *V. A.*

„Unitárius Szószék.“ Az U. Sz. VIII-ik kötete is 353 oldal terjedelemmel megjelent. Nemcsak terjedelmében, hanem tartalmában is fejlődést és emelkedést tapasztalunk. Mindinkább közeledik ahhoz a céljához, hogy igehirdetésünkből az idegen szellemet kiküszöbölje, hogy templomainkba a mi korunk gondolkozását s a mi hitünk igazságait vigye be. A kezünk alatt levő évfolyam füzeteiben 26 egyházi beszéd, minden ünnep nagyhetére, valamint az ünnepekre szóló imádságok és egy pár keresztelési beszéd van. A dolgozatok egyházunk tollforgató lelkészeitől valók, de hitünk szerint még nagyon sokan hiányoznak a névsorból Pedig a lelkész-

körnek ez a vállalata igazán megérdemli hogy anyagilag áldozzunk s szellemileg munkálkodjunk érette, hogy erőinket a szétforgácsolás helyett benne koncentráljuk.

Ennek az évfolyamnak legkiemelkedőbb jelensége a Németh István torockói lelkész imádságai. Nem csupán azért a termékenységért, melyet ezen kiváló lelkészünk ezen a téren felmutat, hanem különösen azért a vallásos érzéssel párosúlt melegségért, amely imádságait jellemzi. Ez a vallásos melegség feledteti a külső formának itt-ott megnyilatkozó mesterkéltségét. Gondolatunk szerint ezek az imádságok más egyházak hasonló irányú irodalmi termékeivel is kiállják a versenyt.

Emeli az U. Sz. ez évi kötetének a tartalmát Simén Domokos is, akinek egyházi dolgozataiból 3 beszéd és egy imádság van benne. Simén a szószéken sem tudja levetkőzni a tudományos theologus jellegét. Ezért előadása nem eléggé közvetlen, de azért minden beszédében bőven van anyag, ami megfelelő formába öntve, nagy épülésére szolgál hiveinknek s tanulságára lelkészeinknek. Az unitárius lelkészkör mint a vállalat kiadója, *Bölöni Vilmos*, *Deák Miklós* és *Ürmösi József* mint szerkesztők, elismerésre méltó munkát végeztek. Az U. Sz. előfizetési ára évi 6 korona, mely összeg *Bölöni Vilmos* lelkész címére küldendő Székelyudvarhelyre. Ajánljuk különösen szétszórtan lakó hiveink figyelmébe, kik rendes istentiszteleteinken nem jelenhetnek meg. Ebben minden alkalommal találnak valamit vallásos szükségleteik kielégitésére *V.*

Iskola és jellem.*

Foesternek ez a könyve az ellen a már régebben felismert és felpanaszolt egyoldalúság ellen irányul, amely az iskolában egyedül és kizárólag az értelemmel foglalkozik s az érzelmi és akarati élet ápolását és fejlesztését nem tekinti feladatának. Kétségtelenül igaz, hogy a társadalomnak ez a panasza nagyjában és általánosságban helyes és jogosúlt. És nemcsak Németországban, hanem nálunk is ugyanazok az állapotok. Ez ellen az irány ellen

* Foerster Fr. V. Iskola és jellem. Adalékok az engedelmesség neveléstanához és az iskolai fegyelem átalakitásához. Németből a 10. kiadás szerint ford. Bellaagh Aladár, Budapest, Kostyál Jenő kiadása. 1913. Ára 6 K.

kel harcra az a nagynevű pedagógus, kinek könyve már 10-dik kiadását érte meg. S ez a körülmény annyit mindenesetre mutat, hogy a művelt közönség áhítva lesi minden szavát s mint a szomjas föld a vízet, úgy áhítja és szomjazza megváltásként várt gondolatait.

Foerster az iskola egyoldalú értelmi mívelése és képzése ellen kel ki, amelyben veszélyt lát, ha a lélek többi irányú életét, nevezetesen az érzelmi és akarati mozzanatokat elhanyagolja. Ennek az egyoldalúságnak következménye az a rövid, melegség nélküli, a nehézségeket kerülő és épen nem nevelő, hideg eljárás, amely zsinórmértékül az intézet fegyelmi szabályait veszi s kárhoztat és könyörtelenül megtorol minden cselekvést, amely annak nem felel meg és vele ellenkezik. Ez a megtorló eljárás elfojthatja ugyan a rossz elkövetését, de nem írtja ki az arra való hajlandóságot s a lelki készségeket nem állítja az erkölcsi cselekvés irányába. Holott helyes eljárással nem megtorolni, nem legyőzni, hanem megelőzni és meggyőzni kellene. És lehetne is, ha eljárásunkat nem a fegyelmi szabály, nem a katonai drill irányítaná, hanem az a papi és lelkészi hivatásérzet, mely a lelkek gondozásában, megismerésében, fejlesztésében és irányításában találja életfeladatát.

Az a kifogásolt egyoldalú értelmi irány pszichológiai tudatlanságban is szenved. Azt gondolja, hogy az értelem és gondolkodás mívelete önálló, önértékes munka. Pedig újabb meggondolások és elmélkedések azt mutatják, hogy az igazság megismerése és követése a jellem és akarat gyökérszálaiba fogózik s végső elemzésben tehát nem az értelmen fordúl meg. Az »igazság lelkiismerete« túl útal az értelem korlátain s ferde nyomokon halad közoktatásunknak az iránya, amely nem gondol a jellem nevelésével.

Ebből a legmagasabb szempontból vizsgálja mindazokat a kérdéseket, melyeket napjainkban a pedagógiai közvélemény felszínre dobott. Így a »nemi felvilágosítás« nem beszédeken, nem ismereteken mulik, hanem a jellem és érzelem forrásáig ható nevelés melegségének és önzetlenségének hiányán. Az alkohol elleni küzdelemben az

eredményt nem a magyarázatok, nem világos és érthető előadások biztosítják, hanem a nevelésnek az az ereje, mely az önmegtartóztatás, a mértékletesség, az önuralom erkölcsi tulajdonságait biztosítja.

Ez a gondolatsor a szerzőt természetszerűen vezeti át a katonai nevelés szemléletére. És itt a legújabb háborúk tanulságai alapján összehasonlítást tesz a francia és a német hadsereg fegyelme között. A francia demokrata szellem már behatolt a hadseregbe s eltörölte a feltétlen, a gondolkodás nélküli engedelmességet. A német hadsereg még csak a vasfegyelmet ismeri. Egyik sem helyes, mind a kettő szélsőség. Mert engedelmességnek szükségképpen lennie kell éppen a benne rejlő nagy erkölcsi nevelő erőnél fogva. Viszont a feltétlen fegyelem sérti az emberi méltóságot. Az a nevelési rendszer jó, amely valahogyan megoldja az engedelmesség és szabadság, a meghódolás és emberi önérzet között való ellentétet. Még pedig úgy, hogy jogához jusson mind a centralizáló elvben rejlő nagy erkölcsi nevelő erő, mind az egyén emberi önérzete. Mert a külső fegyelem csak külső rendet teremt, de a lelkekben lázadást készít elő. A beláláson alapuló önmegadás, az önkéntes meghódolás a kormányzat elvének — csak ez fegyelmez bensőleg, csak ez az igazi értelme minden valódi autonómiának.

És csodálatos, mily kevéssé törődünk ma köznevelésünkben a fegyelem főfontosságú kérdésével. Mi csak felmerült esetekben és mindig csak felületesen foglalkozunk ezzel. Pedig jelentőségében sokkal előbbre való az összes oktatási kérdéseknél. Belátták ezt már a demokratikus gondolat igazi hazájában, Éjszakamerikában, ahol az ú. n. *school-citykkel* iskola-város példát mutatnak nekünk arra, miként kell a fegyelmezés kérdését az összes többi nevelési kérdések tengelyvonalába, középpontjába állítani.

Feltünő, hogy mennyire zavaros korunk pedagógiai gondolkodása, még pedig annak következtében, hogy nem tesznek különbséget az *egyéniség* és *személyiség* között, sőt e két fogalom tartalmát értelmetlenül összezavarják. Amerikából indúlt ki az a gondolat, hogy nem kell en-

gedelmességet követelnünk a gyermektől, mert ez kiöli, megsemmisíti az akaratot. Ez a gondolkodás nem veszi észre az engedelmesség erkölcsi habitusának nagy jellemképző erejét s azt gondolja, hogy helyesen cselekszik, ha a gyermek szeszélyeinek és ötleteinek, makacsságának és akaratosságának meghódol. *Ellen Krey* és *Gurlitt* az erkölcsi alapfogalmak tiszta meggondolása nélkül hirdették először a kontinensen a szabadságra nevelést; de ők abban látják ezt, hogy a gyermek érzéki egyénisége a maga vágyaival és kivánságaival, ösztöneivel és akaratosságával, szeszélyeivel és ötleteivel szabadon és korlátok nélkül érvényesülhessen. Nem veszik észre, hogy ha szabadjára engedik az egyéniséget a maga vad ösztöneivel, elzárják a személyiség kifejlődésének útját. Ez a felfogás Rousseaunak abból a hírhedt gondolatából táplálkozik, hogy az ember kezdetben jó s csak a társadalom és a kultura rontja meg. A lélek alaposabb vizsgálata azóta meggyőzött minket, hogy ez a felfogás nem helyes, hogy a lélek különböző jó és rossz diszpoziciókkal jő e világra s ha azt akarjuk, hogy a gyermeket belső, lelki szabadságra neveljük, személyiséggé nemesítsük, ép úgy le kell nyesnünk róla a rossz hajlandóságokat, miként a kertész lenyesi a rózsatőről a vad hajtásokat. S ha meg van tisztítva ezektől az érzéki elemektől, akkor kezdődhetik csak a személyiséggé nemesítés nagy munkája, mert csak akkor szabad és tiszta e cél felé törekvés útja. Ez akadályok elhárítása nélkül, sőt az ezeknek való meghódolással a felületen mozgó közvéleményt megtévesztik azok a pedagógiai Stürmerek és Drängerek, kiknek szavától hangos a pedagógiai irodalom berke. Ezek szabadítják fel a társadalomnak amúgy sem rokonszenvező szavát a hangos panaszokra és vádakra az iskola ellen. Ezzel pedig ártanak nemcsak az iskolának, ami itt kisebb jelentőségű volna, hanem első sorban magának a nevelésnek, amelyet szolgálni akarnak.

Foerster annak a gondolatnak a térfoglalását, hogy a gyermek akaratát, jobban mondva akaratosságát tisztelni kell, annak tulajdonítja, hogy a nők ellepték a tanítói pályát s ezt ebből a szempontból nem is tartja nagyon

szerencsés körülménynek. Igaz kétségtelenül és helyes annak a gondolatnak magva, de torzalakokban s téves formákban nyilvánúl a nevelés gyakorlati munkájában. Igaz annyiban, hogy a szabadság nélkülözhetetlen tényezője az engedelmességnek, minden jellemkialakulás szegeletkövének. Mert az engedelmességnek önként, belátásból és szabad akaratból kell jönnie, különben nemhogy nevelője volna a jellemnek, de megrontója. De téves annyiban, hogy az akaratnak és a szabadságnak nem szabad akaratossággá fajúlnia, különben a személyiség, a lelki jellem uralma van veszélyeztetve. Ez az antinomia gyönyörű összhangzásba olvadt fel a kereszténységben, amely megtalálta a szélsőségek között haladó középszerű jellemnevelő útját.

A jellem szempontjából kifogásolnunk kell azt a mesterkedést is, amely játékká, mosolygó és csak derűt árasztó foglalkozássá akarja tenni az iskolai munkát, a tanulást. A munka nem játék. A mindennapi munka komoly és lelkiismeretes elvégzése nem csak az értelem dolga; a figyelemnek a dolgokra való kitartó irányitása az iskolázott, a fegyelmezett akarat eredménye s így a munka a jellem iskolája is. Ez pedig a legszentebb dolog, az iskola legelső hivatása s lelkiismeretlen minden olyan irányzat, mely a szent dolgokra vezető eszközök komolyságát veszélyezteti. Ez az irányzat csak könnyű, csak kellemes, kevés fáradsággal végezhető, a gyermek diszpozicióinak elébe jövő munkát ró rá a tanulóra, ami csak az önkéntelen figyelmet veszi igénybe. Pedig a jellemfejlesztés szempontjából sokszorosan értékesebb az a munka, ami a tudatos, önkéntes figyelem szándékos ráirányítását s hosszabb időn ott tartását vonja maga után.

Scharrelmann, a neves pedagógus, nagy hangon kel ki az ellen az elv ellen, hogy a kevesen hív voltál, sokra bízlak ezután. Csak ezt ne hirdessük, hiszen ez meghazudtolása a legelemibb matematikai és fizikai törvénynek. Ez a világ leghazugabb szálló igéje, mondja ő. De elfelejti, hogy a csekély dolgokban való lelkiismeretes eljárás, a rend, a tisztaság, a jelentéktelen részletek mindennapi felülvizsgálása és intézése az erkölcsi magatar-

tásnak olyan habitusát teremti meg, amely a legjobb alap az erkölcsi jellem kiépülésére. Mindezek az önmagunk fegyelmezésének apró módjai és eszközei, amely nélkül pedig nincs erkölcsi jellem.

Amerikában a *school-citykkel,* az iskolai városokkal próbálják a jellemet nevelni. Mert ott az a felfogás, hogy az értelem minden mívelésénél többet érő és elsőbbrangú munka a jellem képzése. Amaz e nélkül csak Mefisztókat termel. Ám a jellemképzés első lépése a felelősségérzet felkeltése. Ez a mi iskolai rendszerünkben lehetetlen. Ezért kis államokat alkotnak ezek az iskolák, melyek magukalkotta törvényekkel, maguk választotta vezetőkkel és hivatalnokokkal élnek, kormányozzák magukat s szolgáltatnak igazságot. És Foerster szerint kétségen felül áll, hogy ennek az irányzatnak az alapgondolata helyes. A felelősségérzet első bimbója, első hajnalhasadása a fesledező jellemnek. Állítsd a maga lábára a gyermeket, tedd őrévé a társainak a tisztaság tekintetében, hivatkozzál emberi önérzetére s látni fogod, hogy csodákat mível az emberi méltóság elismerése s a gyermek szabadságának ez a tisztelete. Az amerikai nevelés ez elveit és módjait meghonosították Svájcban s több németországi és osztrák iskolában s a szerzett tapasztalatok amellett szólanak, hogy jó eredménnyel és áldásosan alkalmazhatók.

Nil novi sub luna. Csakugyan igaz ez a régi közmondás. A magyarországi protestáns iskolákban az önkormányzati elv a lehető legnagyobb mértékben meg volt valósítva. S ha az iskolák az oktatás tekintetében hagytak is fenn kivánni valót, azt el kell ismerni, hogy jellemnevelés tekintetében hivatásuk magaslatán állottak s mai iskoláinkat messze felülmulták. De jöttek az állami középiskolák s jött a felekezeti középiskolák részére az államsegély. A segély feltétele volt az állami tantervhez való alkalmazkodás. S ha a rendtartáshoz való alkalmazkodást kifejezetten nem követelték is a segélyezés ügyében kötött szerződések, az ezek végrehajtását ellenőrző s az állami felügyeletet gyakorló miniszteri megbizottak és kormányképviselők — amennyire lehetett — minde-

nütt az egyformásítást sürgették és szorgalmazták. Így történt, hogy a régi felekezeti középiskolák lassan-lassan elveszítették, vagy legalább elhomályosodni engedték sajátos jellemző vonásaikat, egyéni karakterüket; feladták évszázados régi rendtartásuk autonomikus jogait s megtörtént, hogy a felekezeti internátusok a gyorsan létesülő, de múltra s tradiciókra nem hivatkozható állami internátusok képére formálódtak át, amelyek pedig a tanulók társas életében az önkormányzatnak még szelét sem érezték.

Azonban legyünk igazságosak s ismerjük be, hogy az ifjúságnak ez a teljes autonómián alapuló élete az idők folyamán elfajúlt és vagy neveletlen durvaságokban vagy égbekiáltó igazságtalanságokban és pártoskodásban nyilvánult. A baj tehát megvolt; de gyógyitani akarván, a korszellem parancsára a fürdővízzel a gyermeket is kiöntöttük. S ez így történt széles Magyarországban. Már észre is vették a fejlődésnek ezt a téves irányát. Már fel is panaszolták, hogy az állami iskolázás uniformja kedveért sok értékes tradicióról és sajátosságról mondottak le a felekezeti középiskolák. S ez jó jel, mert azt mutatja, hogy már gondolkozni kezdenek a fejlődés egészségesebb iránya felé terelésről. A diáki életnek ez a belső autonómiája, amelyet Foerster külföldi bevált példák alapján hangsulyoz, helyes útnak és eszköznek látszik a jellemnevelés szolgálatában s nekünk intő jel, hogy az évszázados protestáns iskolázásnak értékes intézményeit és tradicióit megvizsgáljuk s a mai viszonyok szemmeltartásával módosítsuk, de ne engedjük kiveszni és megsemmisülni.

Nagy élvezettel és sok okulással olvastuk Foersternek ezt a könyvét, amely nem rendszeres, csupán adalékokat kiván szolgáltatni az engedelmességre való neveléshez s fel akarja hívni az illetékesek figyelmét arra, hogy az iskolai fegyelmezés módját gyökeresen át kell alakítani. Egy dologban azonban nem érthetünk egyet a szerzővel. A tanulók közös életét, amilyen az internátusokban foly a jellem és erkölcsnevelés szempontjából egyoldaluan s ezért igazságtalanul ítéli meg. Ennek

a közös társas életnek nem látja semmi előnyét, csupán hátrányát. »Veszedelmes tévedés«-nek mondja, ha azt hiszszük, hogy az iskolai élet nevelő hatású s nagy gaudiummal idézi Nietzschét, aki azt mondotta, hogy »a közösség közönségessé teszi az embert«. A társaság hatása — szerinte — az egyénre csak abban nyilvánul, hogy a jó ösztönöket és erkölcsi hajlamokat visszafojtja, hazugságra nevel, a nemiek és szeszes italok dolgában a jobb érzésüek félnek gyáváknak, szelideknek látszani durvább társaik előtt, félnek a rossz példa nem követésének következményeitől, a kigunyoltatástól. Szóval Foerster csak a rosszak hatását látja a jókra. És ebben van az egyoldalúsága és igazságtalansága. Csak olyan társaságokat láthatott, ahol a rosszra hajlók érvényesülhettek. De ezt általánosítani nem szabad, éppen a jellemet nevelőtől volna nagy hiba. Nem tud-e elhinni olyan társaságot is, ahol a jók vezetnek, ahol a társaság jó közszelleme érvényesül s ahol a gyomot és gazt éppen irtják s érvényesülését minden módon lehetetlenné teszik? És nem volt-e dolga olyan diáki társasággal, ahol a gyöngéket az erősebbek védik, támogatják, a szegényeket a jobb móduak segélyezik, ahol a humánus és szociális erkölcsi vonások kifejlődésének és megerősödésének legalkalmasabb és legkedvezőbb termőtalaja éppen a közösség. Foerster a környezetnek csak lélekrontó hatását látja, a kereszténység lebegvén szeme előtt s annak aszkétikus emberideálja. S közben elfeledkezik arról, hogy a jellem nem a magányban, nem a fenséges egyedüllétben, hanem az élet zajában fejlődik. S nem veszi észre a közös élet hátrányai ellen való hadakozásában, hogy életgyökerében támadja meg azt a fát, a jellemet, melynek megnevelésétől várja egy jobb kor hajnalhasadását.

Foerster divatos pedagógus. Nem Rég Budapesten nagy közönség előtt a napi lapok jóakaratuan magasztaló, de hozzá nem értő értesítései szerint nagy hatással tartott előadást korszerű nevelési kérdésekről. Érdekes és tanulságos fordulatokban gazdag az élete. Szociológiai kutatásokkal kezdette s a pedagógia mentő révébe futott be. Szabadgondolkodónak indult — egyház- és vallás-

ellenes tendenciákkal s ma csak olyan nevelést lát jónak, amely a szó legjobb értelmében vett cura pastoralis, a lelkek gondozása, jóakaró nevelése, fejlesztése.

A nevelés és iskola kérdéseivel foglalkozók bizonyára okulással és élvezettel fogják a könyvet tanulmányozni.

Dr. Gál Kelemen.

Basta György hadvezér levelezése és iratai (1597—1607.) Hazai és külföldi levéltárakból gyűjtötte és közrebocsátja dr. *Veress Endre*. II. kötet 1602—1607. XXXII. + 968. l. 1913 Ára 24 kor. Kereken 1000 lap az a hatalmas izmos kötet, mely a M. Tud. Akadémia kiadásában a M. Tört. Emlékek sorozatában mint az uj okmánytárak 37. kötete nem rég megjelent. A kiadvány első kötete 963 oklevelet, a második ezernél többet, a kettő együtt 2089 oklevelet és kivonatot foglal magában, s minden irányban lehető teljes gyüjteménye a zordon és gyászos emlékü katonáról hátramaradt emlékeknek. Közrebocsatójuk 22 évi különböző külföldi és hazai levéltári kutatása alatt gyüjtötte össze ezt a nagy anyagot. A politikai történetre és Basta céljainak, feladatainak és jellemének megismerésére a kűlföldről gyüjtött anyag belőle hasonlithatatlanul kevesebb a hazai levéltárak általánosabb szempontból legnagyobbrészt kisebb jelentőségü anyagánál. Amazok csaknem mind tervek, emlékiratok, kérések és tudósitások, ezek tulnyomóan rendeletek, kiváltság és oltalomlevelek s inkább a családi helytörténetre értékesek. Az a kép, amit mindezekből Bastáró' nyerünk, semmivel sem mutatja őt jobbnak vagy rosszabbnak, mint a milyennek eddigi forrásaink és számbavehetőbb feldolgozasaink alapján ismertük. A gazdag adatgyüjtemény mellett azonban ugy vagyunk vele, mint midőn egy régi fényképet nagyitóval vizsgálunk. A kép ugyanaz marad, de részleteit tisztábban megfigyelhetjük s világosabban látjuk. A kötetben unitárius vonatkozasu anyagot is találunk. A 971. számu oklevél 1602-ből arról a gyulafehérvári házról szól, mely utóbb Kolozsvár város tulajdonábói részben kolozsvári egyházközségünk kezére került. A XVII. századi történetre egyházközségünk levéltárában további adatok vannak. Az 1148. sz. oklevél Torockay Máté püspökünk megerősitését tartalmazza méltóságában. A közlés záradéka azonban tévesen helyezi az oklevél eredetijét kollégiumunk könyvtárába. Tényleg egyházközségünknek *kollégiumunk*

épületében őrzött levéltárában van Unitárius vonatkozású a kötetben az utólsó 2089 sz. oklevél is. Ez Basta cimeradománya és mentesitése gerlai (Szamosujvár) Szász, másként Görög János és testvére Péter részére 1602 december 20-ról s mint unicum kolozsvári egyházközségünk levéltárának egyik nevezetessége. A kötet külső kiállitása, tartalomjegyzéke, névmutatója mintaszerűek.

Kelemen Lajos.

KÜLÖNFÉLÉK.

Az unitárizmus és az egyéniség.

Az unitáruis lelkészkörnek 1913, okt. 25-én Kolozsvárt a kollégium disztermében népes és tartalmas gyülése volt. A gyülésen Kisgyörgy Sándornak gazdag lelkészi tapasztalatokon nyugvó felolvasása után egy igen életbevágó elvi kérdés fölött volt magas nivón járó vitatkozás, amely az unitárizmus és az egyéniség kérdésének a tisztázása körül folyt. A vitatkozásra Lőfi Ödon bölöni lelkész felolvasása adott alkalmat, aki tartalmas felolvasásában a kérdést ugy oldotta meg, hogy „az unitárizmus az egyén vallása." Sajnáljuk, hogy terünk nem engedi meg a felolvasásnak ebben a füzetben való közlését. Az eszmecsere a felolvasás gondolataiból indult s tanulságosabb volna olvasóinkra, ha előbb a felolvasást, azután a hozzászólásokat közölhetnők. De azt hisszük, hogy ugyis az ügynek teszünk szolgálatot, midőn a hozzászólások lényeges tartalmát a következőkben ismertetjük. Nekünk, a kik az értekezleten elejétől végig jelen voltunk, az volt a benyomásunk, hogy a lelkészkör hosszú évek annyi vajudása és kevés értékű szervezeti kérdések tárgyalása után tulajdonképen most találta meg igazi munkamezejét. Ha ezen a munkamezőn a mostani kezdethez méltóan fog munkálni, a lelkészi kör nem hiába alakult. S nem akarunk egyáltalában nagyot mondani azzal, ha megemlitjük, hogy a tárgyalás alatt a régi hitvitázó nagy zsinatok elevenedtek fel emlékezetünkben. A három és fél napig tartó tanácskozások közül — úgy hisszük — ez a vita volt a legtöbb épitő és felemelő hatással a résztvevőkre.

Dr. Boros György: A felolvasás lényegével egyetért, de meg akarja világítani, mint érti azt.

Az emberek könnyen összezavarják a megszokott szólamokat az eszme lényegével. Már a felolvasásban olyan elemek vannak, amelyeket jó tisztán látni. „Az unitárius vallás" alatt soha senki nem ért egyéni vallást, mert az

egy történelmileg kifejlődött hitrendszert jelent. Aki a kérdéseket érdemileg tárgyalni szokta, tudja, hogy az unitárius vallásban nagyon kevés tételbe öszszefoglalhatók a hit kifejezései. Némelyek elégségesnek tartják ezt az egyet: Hiszek egy Istenben. Mások öt tételbe foglalják össze. Akárhány tagból állanak az ilyen meghatározások, arra valók, hogy tájékozhassunk másokat a mi vallásunk felől, de azt nem jelentik, hogy minden egyén megelégszik ezekkel, vagy a hozzájuk hasonlókkal.

Ha megfordítjuk a tételt és azt mondjuk: az egyén vallása unitárius vallás, sokkal közelebb járunk az igazsághoz, mert ez azt jelenti, amire Dávid Ferencz építette reformját: a hit Isten ajándéka. Mindenkinek az az ő igaz egyéni hite, amit neki az Isten ajándékoz, vagy a biblia régebbi kifejezése szerint: amit Isten kijelent, „mert amit az emberek Isten felől tudnak, nyilván van ő bennük, mert az Isten kijelentette nekik". Ez azt is jelenti, hogy az unitárius fölfogás szerint senkit sem szabad zavarni az ő egyéni hitében és meggyőződésében. Meg kell becsülni a meggyőződést.

De mindamellett is, hogy az egyéni hit és meggyőződés oly nagyon becses, mert ezen épült föl az unitárius vallás, nem volna helyes azt következtetni, hogy az egyéneket, tehát mindenkit a maga mentére kell hagyni a vallás dolgában. Luther is a hitre épített, de egészen más volt a fölfogása, mert ő a Krisztusban, az ő megváltói szerepében való hitet értette alatta. Ezzel azt akarja elérni, hogy az egyházról, illetőleg az egyház földi helytartó fejedelméről elterelje a figyelmet. Az írást is elvetette, ha nem a Krisztust prédikálta.

Dávid Ferencz az egyéni hitet értette, de ő az írást magyarázó és megvilágosító lelket, a hit dolgában a lelkiismeretet, a bölcs megfontolást tartotta szükségesnek és nélkülözhetlennek.

A reformáció a tömegvallás ellen irányúlt. Az ellen, ami a ritus körében fejlődött ki s az egyén vallását a hit nélküli cselekedetekre szorította, mert ez a lelket megfosztotta önmagától, az embert a lelkétől. A lélek üdvözülése mindentől függhetett, csak magától a lélektől nem.

Ha ki akarunk szabadulni ebből a dilemmából, vissza kell mennünk Jézushoz, hogy lássuk, hogy tudott ő valláshoz, az egyén vallásához jutni. Úgy, hogy a lelkét kiszabadította a hit és cselekedet-formák nyűgéből és elment egyenesen az Atyához. A lélek, az olyan nagy lélek, amilyen neki adatott, meglátta az atyát és megértette az atya akaratát. Jézusnak volt egyéni vallása. Ez juttatta őt ahhoz a boldogsághoz, amely az Isten meglátásában áll. De még sem azt mondotta, hogy legyen meg mindenkinek a maga vallása, hanem azt mondotta: kövessetek engemet és én megmutatom nektek az atyát, mihelyt megtisztul a szívetek és olyanok lesztek, mint a kis gyermekek.

Mi azt mondjuk, hogy a mi vallásunk legközelebb áll a Jézuséhoz. Azt is kell mondanunk, hogy ennek a vallásnak van evangeliuma, amelyet apostoli buzgósággal kell hírdetni, hogy akik sötétségben járnak, lássanak nagy világosságot. Lássák meg, hogy minden lélek eljuthat Istenhez s az atya közösségét megérezvén, érezze, hogy ennélfogva egyek vagyunk s ennek alapján lehetséges a hitnek az az uniója, amelyet Dávid Ferencz hírdetett, de amelyet csak most kezd megérteni az emberiség. Megérti és élvezi azokon a gyönyörű összejöveteleken, amelyeknek mindenike az első pünkösd hatását gyakorolja a lelkekre.

Kiss Sándor lelkész: Az utolsó öt év alatt egyházunkban sok félreértésre adott okot az egyéni hit erejének és fontosságának hangoztatása az egyházi szervezet erejének túlbecsülésével szemben. Szóló is azok közé tartozik, akik ezt hangoztatni szokták.

A félreértések inkább az egyéni hit kiemelésével járható következmények félremagyarázásaiból és rémképeiből származnak. Valahányszor irjuk, vagy mondjuk, hogy az egyéni meggyőződés ereje elsőrendű érték a szervezet erejével szemben, mindannyiszor azok, akiknek ereje és exisztenciája a szervezeten nyugszik, felszisszennek, hogy ez egyjelentésű az anarchiával, fegyelmezetlenséggel, a hatósági engedelmesség megtagadásával. Ez azt jelenti, hogy mindenki szabadon, tetszése szerint adminisztrál, ha kell reformál stb. Ezeket a következtetéseket pedig csak az uralomvágy szenvedélye sugalmazhatja, de a józan értelem nem. Mert hiszen vitán felűl áll az a tény, hogy az egyházi szervezet nem öncél, hanem eszköz magasabb célok szolgálatára, amelynek fontosságát nem lehet kicsinyelni.

Itt egyszerű értékcseréről van szó, amely az egyháztörténelemben már többször ismétlődött. A meggyőződés erejének, valamint a szervezet fontosságának az elbírálásánál az elsőrendű értéket szóló az egyéni meggyőződésnek adja, de mindjárt utána teszi a szervezet fontosságát.

A protestantizmusnak nagy hibája az, hogy a római mintára készített szervezetben az egyéni meggyőződés erejét eltompította, kétségtelenűl azért, hogy a szekták szaporodását megakadályozza. Ha kellett is ez bizonyos fokig, de a legesekélyebb túlhajtása ennek éppen létjogosúltságát támadja meg. S hogy sok protestáns ifjú a reverzálist minden nagyobb lelkiismeretfurdalás nélkül adja meg, az annak tulajdonítható, hogy a nevelésben ez az individuálizmus elvesz.

Józan Miklós: Az unitárizmus az egyén vallása, szemben a tömegvallással, amely intézményeivel megköti annak további fejlődését. Ám az unitárizmusnak is, ha nem akar elveszni a filozófiák váltakozó rendszereiben, külső szervezetre szüksége van, amint azt a körülöttünk tündöklő ősök * is bizonyítják, akik annak idején életet és vért áldoztak az unitárizmusért. Ez a tradició minket is kötelez. S a már szabadabb korszak ugyancsak int, hogy amit ők számunkra megőriztek, veszendőbe menni ne engedjük. Az unitárizmus nem köti meg az embert hitében és lelkiismeretében. Csak a merő szubjektivitás helyett objektiv kialakulást követel. Az unitárizmus az egyén vallása, midőn az univerzumot egy nagy egésznek, az emberiséget egy óriási egyéniségnek, múltat, jelent, jövőt az örökkévalóság jegyében állónak tekinti s felülemelkedve a kicsinyes felekezeti korlátokon, minden embert testvérként fogad keblére. S legmagasabb ideálja az istenfiúság hatalmas revelaciója: „Én és az Atya egy vagyunk!" Vallása és világnézete, hite és meggyőződése minden felvilágosúlt embernek. Mint ilyent, ápoljuk, szeressük és hirdessük a mi vallásunkat jó és rossz időben.

Csifó Salamon: A felolvasás címe az, hogy *az unitárizmus az egyén vallása.* Nézete szerint e tételnek megfordítva kellene állania, vagyis úgy, hogy az *egyén vallása unitárius*, mert ha az életet, az embereket, az

* Célzás a díszterem relief-képeire.

egyéneket külön-külön vizsgálja, s az embereknek vallásos nézeteit csakis önmagukban és mindentől eltekintve, egyéni életük megnyilatkozásában kutatja, azt látja, hogy az az igazság, hogy az *egyén vallása unitárius*. Érti ezalatt kinek-kinek felépített hitnézetét. Szerinte ugyanis, nagy külömbséget kell tenni *a hit, a vallás, a felekezet* és *egyház között*. A *hit* mindenkinek sajátos egyéni meggyőződése, melyet felépíteni segíthet ugyan minket embertársunk, környezetünk, a felekezet vagy egyház, értelmi tehetségünk, felvilágosodásunk, esetleg befolyásolhat a babona, előitélet is, de azért mégis oly sajátos tulajdona az embernek, hogy alig akad két egyén, akinek hite teljesen megegyezne mindenben. Az ily egyéni hitet pedig mélyebb vizsgálódásra, csaknem mindenkinél *unitáriusnak* látja. Mert más dolog a *vallás*, mely az egyéni, esetleg társulati hitnek — mely nem mindig azonos — a külső megnyilatkozása. És más dolog, ha *felekezetről*, vagy épen *egyházról* beszélünk. Ezek már hit által létrehozott szervezetek, melyekben soha sem kell és szabad azt keresnünk, hogy minden egyes tagnak a hite azonos és teljes mértékben fedi a felekezetek vagy egyházak által nyilvánosságra adott hittételeket. A felekezetek, egyházak szervezkednek általok elismert bizonyos hitbeli igazságok terjesztésére és ezzel kapcsolatos célok elérésére, tehát életműködésre, hatalom gyakorlására és érvényesülésére, önmaguk választván meg erre eszközeiket. A felekezetek és egyházak egyéneinek hite, sőt felfogása sem mindenben egyezik meg. Áll ez különösen a róm. kath. egyház tagjaira, még ha a feltétlen hivés is kötelező rájuk nézve, mert a külső kötelezettség, sőt kényszerítés még nem dolgozza egészen át a belső életfolyamatot is.

Már most, ha én vagy bárki is egy felekezetnek vagy egyháznak tagja, az csak azt jelenti, hogy az én egyéni hitem hét vagy nyolc, esetleg kevesebb részben, egyezik az illető felekezet vagy egyház által megállapított, elfogadott hittételekkel és ezért ehez vagy ahoz a felekezethez csatlakozom, Azokra a nézetekre, illetve ama hitemre vonatkozólag pedig, melyekben nem osztozhatom az általánossal, alávetem magamat, nézetemet, hitemet az általánosnak. Vagyis 7 vagy 8 alkalommal hirdethetem az én lelkem igazságát, míg 9 vagy 10-szer csendes nyugalommal türöm, az *egység* kedvéért, a mások — általam bár el nem ismert — hirdetett igazságait. Kölcsönös megegyezésen, hogy ne mondjam, kölcsönös paktumon nyugszik az egyház léte és szervezete. Azt nem mondhatom, hogy az egyházak hite unitárius, de azt ismételten fentartom, hogy a felekezetekben, az egyházakban az egyének hite túlnyomó részben unitárius.

Hogy pedig ez az egyéni hit nem nyilatkozhatik meg külsőleg úgy, a mint várnók és kellene: az hazánk sajátságos törvényeinek tudható be. Nálunk ugyanis, minden vallásszabadságunk mellett is, *bevett egyházak* és *elismert felekezetekről* szól a mindnyájunkat, mint állampolgárokat, kötelező törvény. S minden egyháznak bemutatott confessiója ismeretes, sőt helybenhagyott az állam által s egész a legújabb időkig felekezeten kivüliekről beszélni nem lehetett. Igy köteles volt mindenki egyik vagy másik egyházhoz csatlakozni s egyéni hitét itt vagy ott az általánosnak bizonyos mértékben alárendelni. Ami megszülte aztán az érdekek szolgálatát is. Mindez azonban nem változtat azon, — bármely egyházhoz tartoznak is az emberek

hogy fenn ne tartsam azt az általam igazságnak ismert tényt, hogy *az egyén vallása unitárius.*

Lőrinczi István: Tiltakozik az ellen a felfogás ellen, mintha azok, akik az egyén vallására helyezik a fősúlyt, nem becsülnék kellőképpen az ősök emlékét. A mult iránt nagy kegyelettel viseltetik. De éppen a mi őseink emléke követeli, hogy ne álljunk meg ott, ameddig ők eljutottak, hanem a reánk hagyott szent örökséget feljesszük tovább, hozzájuk méltó erélyel és bátorsággal. A fejlődésnek ne csupán elméletileg legyünk hivei, hanem vonjuk le annak a gyakorlati következményeit is. A fejlődésnek legfőbb biztositéka az egyének teljesen szabad hite, meggyőződésüknek bátor hirdetése. Ezért ő is hirdeti, hogy az unitárizmus az egyén vallása.

Ferencz József püspök: Örömét fejezi ki, hogy a lelkészkör közgyűlésében részt vehet s ez örömét fokozza az, hogy amint látja, a lelkészkör megtalálta azt a tért, amelyen úgy a maga, mint az egyház érdekében hasznos munkásságot fejthet ki. Erről tanuskodnak azok a felolvasások, amelyek itt elhangzottak s amelyekre több oldalról kijelentett elismerés mellett, figyelemreméltó megjegyzések is tétettek. A maga részéről sem mulaszthatja el a felolvasásokért elismerését nyilvánitani, valamint azokból kiindulva s azokhoz kapcsolva néhány észrevételt tenni.

Lőfi Ödön felolvasásában — úgymond a püspök — az individualis vallás jogosúltságát tárgyalja s arra kiváló nagy súlyt helyez. Felolvasása tartalmas és szép is volt, de nézete szerint az individualis vallás jogosúltsága ma nem is kérdés tárgya. Ugyan ki akadályozhatja és tilthatja ezt meg? Az újabb időben még az országos törvény is gondoskodik arról, hogy ha valaki az ő individualis vallásával nem tud behelyezkedni egyik vagy másik egyház által megállapított hitvallás keretébe, felekezetnélkülivé lehet.

Más kérdés azonban, hogy individualis vallással lehet-e egyházat alapitani? Úgy-e, hogy nem lehet. Ezért, aki valamelyik egyházhoz akar tartozni, köteles és kénytelen is az az által megállapitott hitvallást elfogadni s azért az ő individualis vallását, vallásos nézetét egy s más pontra nézve alárendelni s kiegyeztetni az ő egyháza hitvallásával, amint ezt dr. Boros György s különösen Csifó Salamon afiai felszólalásaikban oly meggyőzőleg kifejtették és megmagyarázták.

És itt a püspök kapcsolatosan érintette a keresztelési formula megváltoztatása, az áldozó csütörtök eltörlése s egy újabb káté irásának szükségessége iránt egyházi lapjainkban fel-fel hangzott kivánságokat, valamint általában lelkészeinkben észlelhető bizonyos hitjavitási hajlamokat; amire nézve megjegyezte, hogy nem veszik-e észre, hogy ezzel maguk alatt vágják le a fát. Mert nem hiszi, hogy egyetlen lelkész is lenne, aki nem egyszer, de többször is hivatkozott volna prédikációiban arra, hogy a mi unitárius vallásunk kiállja a józan ész birálatát és megnyugtatja a lelkiismeretet is. Mit akarnak hát reformálni hitelveinken? Ami a Kátét illeti, amely az egyházi hatóság helybenhagyásával adatott ki s van használatban, most midőn közelebbről 9-szer adta ki, sem talált benne semmit, amit abból ki kellene hagyni vagy módositást igényelne hitnézeteinknek a tudomány előhaladásával összhangba hozatala végett. Pedig szabadelvű gondolkozásának, úgy véli, elég jelét adta 50 évet meghaladó egyházi szolgálata alatt. Nem akarja ezzel azt

mondani, hogy jobb Kátét s a szintén általa írt és tankönyvül használt „Hittan“-nál jobbat mások nem írhatnak: sőt kívánja, hogy írjanak is. De hitelvi tartalmuk azoknak sem lehet más, ha az Unitárius Káté és Unitárius Hittan címet igénylik maguknak.

Még kevésbbé tudja a püspök helyeselni a keresztelési formula megváltoztatása és az áldozó csütörtök eltörlése iránt felhangzott kívánságokat; sőt ezekre nézve határozottan kijelenti, hogy úgy a keresztelési formula megváltoztatását, valamint az áldozó csütörtök eltörlése iránt felhangzott kivánságokat nem tekinti egyebeknek, mint az individuális vallásos meggyőződés egy-egy céltévesztett nyilvánulásának, amelyek legalább addig, míg ő a püspöki székben ül, egyházunkban érvényesűlésre nem számithatnak. Mert csak egyházi legfőbb hatóságunk, az egyházi főtanács határozataival érvényesűlhetnének. Egyházi főtanácsunkat pedig hitviták színhelyévé tenni, nem hiszi, hogy ma valaki óhajtaná. Ehhez képest egyben figyelmezteti is e lelkészeket, hogy tartsák magukat szorosan azokhoz; mert ellenkező esetben kénytelen lenne a legszigorúbb eljárást alkalmazni azokkal szemben, akik individuális vallásos meggyőződésükből indulva ki, egyházunk megalapítása óta megállapított és gyakorolt keresztelési formuláját megváltoztatni megkisérelnék s az áldozó csütörtököt, ezt az általános keresztény ünnepet ünnepnapnak tartani elmulasztanák. Általában ne ambicionálják lelkészeink magukat azzal, hogy unitárius vallásunk reformálására vannak hivatva, mert amint előbb is mondá, a mi unitárius vallásunk a józan ész birálatát kiállja s a lelkiismeretet is megnyugtatja. Különben is melyik egyházat látják, hogy önmagával meghasonolnék s hittételeit vita tárgyává tenné? Pedig a szentháromság, az eredendő bűn, Krisztus megváltói munkájának értelmezése, erre mindinkább alkalmas lenne, mint a mi egyszemélyű Istenben való hitünk s Krisztusról való felfogásunk. S ha van a mi vallásunkban is, a mi talán még tisztább felfogást és világosabb értelmezést igényelne, az magától bekövetkezik, mint ahogy a víz, ha zavaros, tovább folyásával megtisztúl anélkül, hogy rostát, vagy szűrőt kellene alkalmaznunk megtisztításához. Példa erre minden vallás a múltban szintúgy mint a jelenben.

Kisérjék figyelemmel lelkészeink — ezzel végzi beszédét a püspök — a theológiai mozgalmakat s legyenek szorgalmas munkásai ők is az egyházi irodalomnak, de ne törjék fejüket annyira a hitjavításért, mint inkább unitárius hitünknek megerősítéséért hiveikben és a gondjaikra bízott gyűlekezetben. Lelkészkörük is szolgáljon ezen munkásságuk fejlesztésére. Közöljék itt egymással tapasztalataikat a gyakorlati lelkészek minél sikeresebbé tétele iránt, mint ahogy ezt ma Kisgyörgy Sándor afia tette igen szép és tanulságos felolvasásában. Kicsiny Sionunknak ne gyengítése, hanem építése legyen mindnyájunknak főtörekvése. Isten áldása legyen e munkásságukon.

Vári Albert elnök: Kijelenti, hogy a szőnyegen levő kérdés nem olyan természetű, hogy abban konkrét határozatot kellene hoznunk. Azonban úgy a szép felolvasás, mint az annak nyomában megindult és lefolyt vita nagyban hozzájárult az unitárizmus és az egyén kérdésének a tisztázásához. A felszólalások végső eredményét így összegezheti: Az unitárizmus a legteljesebb szabadságot enged az egyéniség megnyilatkozásának. Azt semmivel korlátozni nem akarja. Azonban az egyéniség igazi hite és meggyőződése

csak történelmi alapon fejlődhetik ki. A történelmi alapot figyelembe venni s egyéni hitét arra építeni, minden jó untáriusnak kötelessége.

Egyházi főtanácsi ülések. A főtanács jelen évi október hó 26., 27. és 28 napjain tartotta meg üléseit a tagoknak élénk érdeklődése mellett. Az ülést főtisztelendő Ferencz József püspök úr tartalmas elnöki beszéddel nyitotta meg, utána Józan Miklós egyházi közügyigazgató szép imádsággal kérte isten segedelmét a tanácskozások folyamára is. A terjedelmes tárgysorozat egyes pontjai higgadt komolysággal tárgyaltattak le. A püspök, E. K. Tanács és jószágfelügyelőség évi jelentései megnyugvással vétettek jóváhagyó tudomásul A megilletődés érzelmeit keltette fel id. Br. Daniel Gábor tiszteletbeli egyházi főgondnok levele, melyben köszönetét fejezte ki az elmult évi főtanács üdvözletéért, az őt és családját ért királyi kitüntetésért. Sajnálattal és lankadatlan buzgó működésük elismerése mellett vétetett tudomásul Ürmösi Kálmán esperes, László Domokos és Iszlay László egyházköri felügyelő gondnokok lemondása s sikeres munkálkodásuk méltánylásául Ürmösi Kálmánnak tiszteletbeli esperesi s László Domokos és Iszlay Lászlónak tiszteletbeli egyházköri f. ü. gondnoki cim adatott. Örvendetesen fogadtatott Bálint István és nejének a füzesgyarmati egyházközség javára tett 5000 kor. alapitványáról előterjesztett jelentés. Az évi pénztárvizsgálatról, a tordai megszűnt gimnázium vagyoni ügyeiről, az egyházi központi pénztár, a székelykereszturi gimnázium uj épületének építése ügyében, 1911. és 12. évi főtanácsi bizottság általános jelentésére beterjesztett jelentések elfogadtattak és a szükséges további intézkedések megtétele az E. K. Tanácsra bízatott. Örvendetes megnyugvást keltett, hogy a székelykereszturi gimn. uj épület építése szépen haladt előre, s ha akadályok nem merülnek fel, az 1914—15 tanévben az uj épületben kezdik meg a tanitást. A Bedő Albert és Benkő Mihaly egyh. tanácsosok által kitüzött pályadijakat Kovács Lajos lelkész nyerte meg s élénk óvációk mellett vette át a dijakat. A jószágfelügyelőségi szabályzat olyképen módosittatott, hogy az elnök 2000 kor., a tagok egyenkint 1000 kor. s jegyzője 400 kor. tiszteletdijat élvezzen. Az E. K. Tanácsi irodan irodatiszti állás szerveztetett s az állás betöltése az E. K Tanácsra bizatott. Az 1902—1910 években nyugalmazott lelkészi özvegyek nyugdijának lehető emelésére módott találni fölhivatott az E. K. Tanács. A kolozsvári egyházközségtől megvásá-

oltatott az egyik lelkészi házastelek. A segesvári, petrozsényi, fogarasi és brassói lelkészi állások évi javadalma meghatároztatott. Élénk érdeklődéssel tárgyaltatott és mondatott ki a marosvásárhelyi és marosszentkirályi társegyházközségek egyesitése marosvásárhelyi anyaegyházközség név alatt. A székelykereszturi gimn. tanárok fellebbezését a tanárok mellékfoglalkozását illetőleg elutasitotta a főtanács, kimondva, hogy nyerészkedő pénzintézeteknél tanáraink nem vállalhatnak mellékfoglalkozást. Ürmösi Kálmán, Geréb Sándor, Pap Sándor és Halmágyi Károly lelkészek, saját kérésükre buzgó szolgálataik elismerése mellett nyugalmaztattak. Marosköri esperesnek 1914 dec. 31-ig terjedő időre Fazakas Lajos nyárádszentmártoni lelkész, egyhangulag választván meg az egyházkör, az E. Főtanács választását helyben hagyta s uj esperestől az esküt bevette. Az 1912 évi különböző számadások és 1914 évi költségvetések, valamint az 1912 évi összesitett vagyonmérleg kevés észrevétellel elfogadtattak. Az előterjesztett tanügyi jelentéseket helybenhagyta az E Főtanács és egyes szükséges intézkedés megtételével megbizta az E. K. Tanácsot. A különböző segélyalapok felhasználtattak s csak az keltett sajnálatot, hogy nem volt több felhasználni való. A Berde Mózsa gyümölcsészeti és méhészeti alapból szorgalom és jutalomdijak adattak ki. A beterjesztett különböző inditványok egy része elfogadtatott. Az E. K. Tanács tagjaivá választattak 1914 jan. 1-től számitott 6 működési évre: Csongvay Lajos, dr. Ferenc Ákos, Gál Jenő, Gvidó Béla, Gyöngyössy Béla, dr. Mikó Imre, Szent-Királlyi Ferenc, Ürmösi Kálmán, Weress József. Egyházi tanácsosoknak választattak, egyházi részről: Kis Sándor, világi részről: Fekete Pál, Péter János, Székely János, Szentpáli Gyula, Vass Domokos. Megemlítjük még, hogy az ülés első napján tartott istentisztelet alkalmával szép imát és beszédet mondott Győrfi István lelkésztanár, szépen énekelt Boross Irén k. a. és a közebéden sikerült szép köszöntőt mondott a Berde serleggel kötött beszédben Józan Miklós esperes. (*v. m.*)

Egyházi statisztikai adatok. *A Chronik der Christlichen Welt* ez évi 44-ik számában *Az unitárius egyház Magyarországban* c. alatt ezeket olvasuk: A magyarországi unitárius egyház az 1910 évi népszámlálás szerint 115 anya-, 7 társ- és 58 leányegyházközségből áll, melynek lélekszáma Magyarországon 74275, Horvát-Szlavonországban 21, összesen tehát 74296, az összes népesség 0·4% a. Ez egyházközségeket 108 lelkész és 3 segédlelkész gon-

dozza. A papnövendékek száma 1911-ben 20 volt. Az unitáriusok az egész országban szétszórtan vannak. Törzsük azonban az erdélyi részekben van, különösen Udvarhely, Torda-Aranyos, Maros-Torda és Háromszék megyékben. Erdély többi megyéiben csak 10, 20, 30 lelket találunk. Erdélyen kivül csak Budapesten (2120) és Hódmezővásárhelyen (477) vannak nagyobb számban és egyházközséggé szervezve. 1910-ben született 2456 gyermek, közülük 350 házasságon kivül Vegyes házasság 40 esetben kötetett. (Ez hibás. 325 vegyes házasság volt ami az összes házasságok 40 %-a.) Egyházilag megáldatott a „tiszta" házasságok 100 %-a, de a vegyes házasságok sokszor más egyházaknál áldatnak meg. A gyermekek 89·2 %-a kereszteltetett meg, a halottak 90 %-a egyházilag temettetett. Ez a rosz százalékszám bizonyosan a nagy elszórtságukra vezethető vissza. Az áttéréseknél az unitárius egyház nyereséget mutat. 1910-ben 176 tért át az unitárius vallásra és 164 tért ki, 1911-ben 181 és 118, 1896 óta összesen 403 és 360. Az egyház 34 elemi népiskolát tart fenn, melyek közül 33 állami segélyt élvez, két főgimnáziumot (Kolozsvár, Székelykeresztúr) és egy teológiai intézetet (Kolozsvár.) Iskolai államsegély 94443 K ra megy, ezen kivül az unitárius egyház 150000 K rendkivűli és 100000 K rendes államsegélyt kap. 1912-ben a különböző egyházi tisztviselők választását és kinevezését új egyházi törvénnyel szabályozták. A vallás tanitásnak új tervét és reformját készítik elő Vallásos előadásokat kellő időben bevezetik, illetőleg szaporitják. Az érvényes egyházi törvények kodifikálását sürgősen szükségesnek tartják. Ép igy az unitárius egyház szellemének megfelelő szabatos keresztelési és konfirmációi formulákat sürgetnek. A különböző esküformák átdolgozását is készitik. S mindezt a „szabadelvüség" jegyében, és pedig nem csak azért, „mert korunk a demokrata szabadelvűség' kora, hanem azért is, „mert a jövő haladás csak ez irányban lehet üdvös és egészséges."

Az unitárius egyház a legteljesebb joggal nevezhető „magyar" egyháznak, mert tagjai – a bevándorolt külföldieken kivül – csupa magyarok és csak magyarul prédikálnak." Ennyi a Chronik der Christlichen Welt cikke. Köszönettel tartozunk a folyóiratnak állapotaink tárgyilagos és jóakaratu ismertetéséért.

Hogyan „vizitál" a szász püspök? Az *Evangelikus Lap* idei 39. száma a fentebbi címen *Sz. L.* fordításában a „*Dorfkirche*"-ből egy cikket közöl. Első pillanatra meglepi az olvasót, hogy a hazai szászok egyházi intézményeiről nem sokat tud s amit tud, arról sem közvetlenül, hanem németországi neves egyházi férfiak látogatásairól közölt írásokból értesül. Amit a szász püspök kánoni látogatásai alkalmával a gyülekezet apraja-nagyja előtt nemzeti szempontból kiemel s amit a magyar nemzeti állam intézményeiről mond, az erősen kihívja a kritikát. De ezzel nem akarunk foglalkozni. A mi szempontunkból fontosabb az egyházi élet bel-

sőségét építő, a vallás-erkölcsi élet tisztasága felett őrködő az a munka, melyet e vizitálások alkalmával kifejt. Olvasva azokat a kérdéseket, melyeket a püspök a gyülekezethez intéz, gondolkozóba esünk, nem kellene-e nálunk is az esperesi és püspöki vizsgálatok és látogatások ú. n. kánoni kérdéseit revizió alá venni s a megváltozott gazdasági, társadalmi és erkölcsi viszonyok és állapotok szerint módosítani, kiegészíteni? Sajnáljuk, hogy nincs terünk e cikk teljes közlésére. De felhívjuk e szász egyházi intézményre mindazok figyelmét, kiknek unitárius népünk vallás-erkölcsi élete és gazdasági boldogulása szívén fekszik.

Tanári kongresszus. Nov. 15-én harmadszor gyűlt össze az ország középfokú iskoláinak tanító személyzete Budapesten, hogy igazáért küzdjön. Nem új vivmányokért, hanem — amint a kongresszus elnöke, Négyesy László megnyítójában mondotta — azért, hogy adják meg, amit elvettek és adják meg már végrevalahára, amit régen mégigértek. A magyar középiskolától elvették a tanárság harmincéves szolgálata százados jogát. És elvették akkor, mikor az összes tisztviselői ágazatok szolgálatát 40-ről 35 évre szállították alá. Kulturaellenes volt a törvényhozásnak ez az elhamarkodott intézkedése, melybe a tanárság nem nyugodhatík bele, mert ez ellen csak egy, de megdönthetetlen érv állítható: nem a tanár, hanem az iskola, a nevelés, a nemzet jövő reményei érdeke az, hogy ne kifáradt erők dolgozzanak a középiskolában. És megigérték, de mindezideig nem teljesítették, hogy a tanárság egyenlő arányban osztassék be a IX., VIII. és VII. fizetési osztályokba. Nyomasztó életviszonyok s a lelkeken ülő keserüség hozták össze ezt a kongresszust, amely ilyen lelkiállapotában is az oktatószövetség és az egyetemes tanügyi kongresszus eszméjének elfogadásával jelét adta annak, hogy feladatának és hivatásának magaslatán áll. A kongresszus foglalkozott a nem állami tanárok nyugdíjügyével is és egyhangúlag kérte, hogy az új nyugdíjtörvény kedvezményei terjesztessenek ki reájuk is, azonban anélkül, hogy ezért a 30 éves szolgálat évszázados jogáról le kellene mondaniok. A miniszter képviseletében Boncz miniszteri tanácsos volt jelen a kongresszuson. Szeretnők remélni, hogy ezek a sérelmek végre orvosoltatnak, hogy a tanárság nyugodt lélekkel vehessen részt abban a nagy reformmunkában, mely előtt a középiskola áll s melytől a nemzet gerincét alkotó középosztály jövője függ.

Felekezeti tanítók lakáspénze és családi pótléka. A vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletet bocsátott ki, amelyben kimondja, hogy a fentartó hatóságok a felekezeti tanítók lakáspénzét az állami tanítók által élvezett lakáspénz összegéig fölemelhetik s tanítóik gyermekei részére családi pótlékot rendszeresíthetnek anélkül, hogy akár az egyik, akár a másik körülmény az államsegély megvonására szolgálhatna okul.

A debreczeni egyetem. Amint a lapokból értesülünk, egy debreczeni küldöttség a közoktatásügyi miniszterrel megállapodott abban, hogy a debreczeni egyetem nem fokozatosan, hanem 1914 szeptemberében teljes teológiai, jogi és bölcsészeti fakultással mintegy 27—28 rendes tanárral megnyilik. A költségtöbbletet részben az egyházkerület, részben az állam fedezi. Az új egyetem helye egyelőre a kollégium régi épülete lesz, amely az őszön kivo nult s átköltözött díszes új épületébe.

Egyházellenes mozgalom Berlinben. Berlinben a felekezeten kivül állók egyesülete, amely összeköttetésbe lépett a Haeckel és Ostwald természettudósok vezetése alatt álló „monista szövetség"-gel, lázas agitációt fejt ki, hogy az ev. államegyház hiveit felekezetnélkülivé tegye. Az izgatás eredménye gyanánt már több, mint 4000 hivő jelentette be az egyházból való kilépését. Legutóbb nov. 22-én este 12 helyen tartottak ily irányu gyűlést, amelyeken Ostvald, Liebknecht és számos socialista képviselő jelent meg, akik heves hangon támadták az egyházat és felszólitották a jelenlevőket az egyházból való kilépésre, amit nagyon sokan meg is fogadtak.

Fejes István, a tiszántúli ref. egyházkerület ősz püspöke, dec. 1-én 78 éves korában, 3 évi püspöksége után meghalt. A ref. egyház legkiválóbb vezető férfiainak egyikét veszitette el. Egyházán kívül társadalmi és irodalmi működésével is elismerést érdemelt ki Temetésén a közoktatásügyi kormányt Benedek Sándor államtitkár képviselte s a ref. egyház sok kitünősége volt jelen.

Bethlen és Eötvös-ünnepély kollégiumunkban. Nov. 15 én szép ünnepélyt rendezett az igazgatóság és ifjuság Bethlen Gábor fejedelemmé választásának 300-dik, az első és legnagyobb magyar közoktatásügyi miniszter, Eötvös József születésének 100-dik évfordulója emlékére. Bethlen emlékét Kelemen Lajos főgimn. tanár, Eötvöst dr Gál Kelemen igazgató ujította fel. Előbbi szabad előadásában tanulságos módon állitotta az ifjuság elé, Bethlen korszakos nagy alakját. Utóbbi Eötvös kulturpolitikájával foglalkozott s rámutatott arra, hogy Eötvöst elméletben és gyakorlatban egyaránt filozófiai mélyrelátása és emberszerető nagy szive vezérelte Az unitárius ifjuságnak kétszeres oka van Eötvös emlékének áldozni, mert ő is ott volt elvei osztályos társaival a negyvenes évek nagy magyar reformerei között, kik a vallás- és hitszabadság elvét törvénybe iktatták s ezzel az unitárius egyházat Magyarországon is a törvényesen bevett vallásfelekezetek közé sorolták Az ifjuság verseket szavalt és a dalkör énekei nyitották meg és zárták be az ünnepélyt.